

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Stát blahobytu a výzvy 21. století

Jiří Krátký

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Stát blahobytu a výzvy 21. století

Jiří Krátký

Vedoucí práce:

Mgr. Lenka Strnadová, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Poděkování

Děkuji své vedoucí bakalářské práce Mgr. Lence Strnadové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích při zpracovávání této práce.

Obsah

1 ÚVOD.....	7
2 VYMEZENÍ POJMU STÁT BLAHOBYTU A CHARAKTERISTIKA SOCIÁLNÍ POLITIKY	10
2.1 Principy sociální politiky	10
2.2 Předmět a cíle sociální politiky, sociální práva.....	13
2.3 Objekty a subjekty sociální politiky	15
2.4 Funkce sociální politiky.....	16
2.5 Nástroje sociální politiky	18
3 PŘÍNOS JOHNA MAYNARDA KEYNESE STÁTU BLAHOBYTU	20
4 VÝVOJ STÁTU BLAHOBYTU V EVROPĚ PO SKONČENÍ 2. SVĚTOVÉ VÁLKY	24
4.1 Počátky moderní sociální politiky	25
4.2 Zlatý věk sociálního státu.....	26
4.3 Krize sociálního státu a kritický postoj společnosti.....	27
4.4 Rekonstrukce sociálního státu a třetí cesta Anthony Giddense	30
4.5 Sociální politika ve východním bloku	31

5	TYPOLOGIE SOCIÁLNÍCH STÁTŮ, PŘÍPADY VYBRANÝCH STÁTŮ NA ZÁKLADĚ TYPOLOGIE PODLE GØSTA ESPING-ANDERSENA.....	33
5.1	Typologie podle Gøsta Esping-Andersena a její rozšíření.....	33
5.2	Liberální sociální stát – případ Velké Británie	37
5.3	Korporativistický neboli konzervativní sociální stát – případ Německa	41
5.4	Sociálně demokratický sociální stát – případ Švédska	45
6	VÝZVY 21. STOLETÍ PRO STÁT BLAHOBYTU.....	51
6.1	Výzva globalizace.....	51
6.2	Výzva stárnoucí společnosti.....	54
6.3	Výzva nových sociálních rizik.....	56
7	ZÁVĚR.....	59
8	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	63
8.1	Seznam literatury	63
8.2	Seznam internetových zdrojů.....	65
9	RESUMÉ.....	69
10	PŘÍLOHY	71

1 ÚVOD

Tématem této bakalářské práce je Stát blahobytu a výzvy 21. století. Pro pojem stát blahobytu či welfare state neexistuje jednotná definice, která by nám jasně objasnila, co se tímto pojmem myslí. Toto konstatování je dáno skutečností, že každý stát představuje suverénního aktéra, který se rozhoduje o podobě vlastní sociální politiky. Každý stát tak činí na základě svého specifického historického, kulturního, politického a ekonomického vývoje. Musí znát požadavky, které na něj společnost klade, a přijímat opatření, jež reflektují současný stav a jsou vhodná i pro budoucnost. Velmi obecně můžeme říci, že stát blahobytu je státem, který svoji sociální politiku rozvíjí do takové míry, aby každý občan mohl zažívat relativní spokojenost během svého života. Z toho vyplývá, že sociální politika představuje hybnou a určující sílu státu blahobytu, a tak za účelem porozumění problematice státu blahobytu a jeho reakcím na světový vývoj musíme disponovat dostatečným teoretickým i praktickým základem v oblasti sociální politiky.

Co si můžeme představit pod pojmem sociální politika? Jaký byl vývoj státu blahobytu v Evropě od konce 2. světové války? Jakým výzvám musí čelit stát blahobytu v 21. století? Na tyto otázky se pokusím najít odpovědi, a tak cílem této práce bude vystihnout podstatu sociální politiky, vývoj státu blahobytu, potažmo sociální politiky v Evropě po skončení 2. světové války a identifikovat výzvy státu blahobytu a jejich řešení.

Z hlediska metodologie bude použito několik metod. Obecně v celé práci se bude jednat o metodu analýzy textů. Bude docházet k aplikaci teoretického rámce na praxi sociálního státu. Konkrétně v druhé kapitole bude využito metody diachronní komparace konceptů při sledování vývoje státu blahobytu po 2. světové válce. Pro třetí kapitolu bude důležitá metoda synchronní komparace pro vybrané státy, které reprezentují jednotlivé typy sociálního státu podle typologie Gøsta Esping-Andersena. Z hlediska teoretických přístupů se práce bude odvíjet

od institucionalismu, konkrétně sociologického institucionalismu. Ten je charakteristický tím, že instituce, které mají stěžejní význam, v daném státě ovlivňuje sociální prostředí, ve kterém fungují. Jednání politických aktérů a institucí se odvíjí od hodnotového systému v dané společnosti.

K sepsání této bakalářské práce budou použity dva druhy zdrojů. Jedním bude česká i zahraniční odborná literatura, která zejména pomůže k vytvoření teoretických částí práce. Za všechny odborníky na sociální politiku, z jejichž děl budu čerpat, mohu jmenovat Igora Tomeše, Gøsta Esping-Andersena nebo Christophera Piersona. Druhým pak budou internetové zdroje, převážně články z odborných zahraničních časopisů, které reflektují současné dění v problematice sociálního státu, potažmo sociální politiky.

V úvodní kapitole se zaměřím na pojem stát blahobytu a charakterizaci sociální politiky. Sociální politiku popíšu z hlediska principů, kterými jsou princip sociální spravedlnosti, sociální solidarity, subsidiarity a participace. Vystihnu také předmět, funkce, nástroje, cíle, subjekty a objekty sociální politiky. V kapitole zmíním také sociální práva, konkrétně právo na práci, právo na uspokojivé pracovní podmínky, právo na přiměřenou životní úroveň, právo na rodinu, právo na sociální zabezpečení a právo na svobodu sdružování.

V následující kapitole budu věnovat pozornost anglickému ekonomovi Johnu Maynardu Keynesovi. Jeho ekonomické poznatky byly významné pro stát blahobytu a sociální politiku zejména tím, že dochází k státním zásahům do hospodářství, protože si státy uvědomily, že tržní ekonomika již nemůže v 20. století fungovat pouze na základě samoregulačních tržních sil.

Čtvrtá kapitola nastíní vývoj státu blahobytu od konce 2. světové války. Po 2. světové válce dochází k růstu ekonomik v západní Evropě. V 70. letech však nastává krize státu blahobytu, která do budoucna zapříčinila období uskromňování státních rozpočtů, adaptaci státu

blahobytu a hledání alternativních řešení, jako je přijímání privatizačních politik. Do uvažování o podobě státu blahobytu bude zahrnuta i třetí cesta Anthony Giddense, která propojuje pravicovou a levicovou politiku.

V páté kapitole bude popsána typologie sociálního státu podle Gøsta Esping-Andersena, který rozlišil sociálně-demokratický, liberální a konzervativně-korporativistický typ sociálního státu. Na jeho typologii reagoval Stephan Leibfried, který vymezil ještě rudimentární typ sociálního státu. Ke každému typu podle Gøsta Esping-Andersena bude přiřazen konkrétní stát a jeho sociální politika, abychom se z teorie dostali ke komparaci v praxi. Jmenovitě půjde o Velkou Británii, Německo a Švédsko.

Šestá kapitola se bude zabývat problematikou výzev 21. století pro stát blahobytu. Půjde o výzvy, které se projevily již ve 20. století a přetrvávají, a nově vznikající výzvy. Do kapitoly tak zahrnu vlivy globalizace na stát blahobytu, jako jsou ztráta vládnoucích schopností a vliv ekonomické krize, stárnutí populace, změna pohledu na rodinu a další. Zároveň zde bude snaha o nalezení řešení těchto výzev, se kterými státy přicházejí.

2 VYMEZENÍ POJMU STÁT BLAHOBYTU A CHARAKTERISTIKA SOCIÁLNÍ POLITIKY

Pojem stát blahobytu není možné jednoznačně vystihnout, protože neexistuje jediná univerzální definice, která by k tomuto účelu sloužila. Státem blahobytu tak můžeme nazvat stát, který má silný veřejný sektor a jehož vláda významně zasahuje do sociální oblasti. Rovněž ho můžeme chápat jako stát, který nachází kompromis mezi centrálně řízenou ekonomikou a ekonomikou volného trhu. Často se zdůrazňuje, že jde o stát, ve kterém se stala veřejnou záležitostí odpovědnost za základní životní potřeby (Žižková 2010: 77). V neposlední řadě můžeme vnímat stát blahobytu jako subsystém státu, kdy stát představuje celkový aparát vládnutí na všech úrovních, a tento subsystém se ujímá odpovědnosti za sociální ochranu, včetně důchodů, zdraví a vzdělání (Lemieux 2013: 227).

Sociální politiku můžeme vymezit jako soubor opatření, která si kladou za cíl zlepšení základních životních podmínek občanů. Zároveň se snaží o zajištění sociálního souladu, aby nedocházelo k napětí ve společnosti, v mezích hospodářských a politických možností státu. K efektivnímu fungování sociální politiky je zapotřebí vysoké výkonnosti ekonomiky (Kliková – Kotlán 2003: 205–206).

2.1 Principy sociální politiky

Sociální politiku vnímáme jako určitý celek či systém, který ovlivňuje nejen vnitřní vztahy a vazby, ale i její okolí, ostatní prvky společenského systému. Z toho vyplývá, že sociální politika má, kromě určitých společných znaků, svoje specifické znaky v každém státě a době (Žižková 2010: 19).

Tyto myšlenky můžeme přenést i na principy sociální politiky. Konkrétně se jedná o zamyšlení nad vlivem politického programu a

ideologie na tyto principy. Každá politická strana si sestavuje svůj politický program, který vyjadřuje priority strany, které by chtěla prosadit v politice. Je zřejmé, že sociální politika a její principy se budou lišit podle toho, zda je ve státě vládnoucí stranou politická strana, kterou bychom v politickém spektru zařadili na levici, střed nebo pravici. Stejně tak důležitou úlohu hraje ideologie, která vyjadřuje soubor myšlenek, soustavu názorů či světový názor konkrétní politické strany. V neposlední řadě se principy sociální politiky odvíjí od společenského prostředí daného státu.

Sociální politika usiluje o změnu či ovlivňování sociální reality. Za tímto účelem se řídí určitými základními principy, které jsou pro ni typické. Uvádí se zejména princip sociální spravedlnosti, sociální solidarity, subsidiarity a participace (Žižková 2010: 26–27).

Princip sociální spravedlnosti je zásadním principem sociální politiky. Sociální spravedlnost je hodnotou, která vychází z myšlenek humanismu, lidského dobra a prospěchu. Odvíjí se od procesů distribuce a redistribuce příjmů a šancí. Jinak řečeno sociální spravedlnost je určována pravidly, jež rozhodují o rozdělování příjmů a bohatství ve státě, a odvíjí se od nich životní příležitosti a předpoklady občanů, jako jsou vzdělávání, uplatnění na trhu práce a další (Žižková 2010: 27–28).

Princip sociální solidarity vyjadřuje snahu státu či konkrétních lidí, aby se přerozdělováním hmotné statky dostaly k potřebným občanům. V sociální politice rozlišujeme dobrovolnou či fakultativní solidaritu, která zpravidla není záležitostí veřejného sektoru, zatímco povinnou či obligatorní solidaritu organizuje stát (Tomeš 2011: 31–32). V tomto se odlišují liberální a socialistické přístupy, potažmo liberalismus a demokratický socialismus. Liberalismus charakterizuje osobní svoboda, individuální odpovědnost, osobní nasazení a ochota nést rizika. Demokratický socialismus přenáší sociální odpovědnost ve velké míře z jedince na stát. Zároveň podporuje značný veřejný sektor, rozsáhlé

přerozdělování a solidarismus (Žižková 2010: 26–27). Sociální solidarita se zaměřuje na potřebné občany, kterými jsou lidé nemocní, chudí, nevzdělaní, bez zdrojů obživy či s omezeným přístupem k základním službám ve společnosti. Princip sociální solidarity zajišťuje, aby tito lidé byli sociálně zařazeni do společnosti, a tak se zmírňovalo sociální napětí ve společnosti (Tomeš 2011: 33).

Princip subsidiarity se zakládá na skutečnosti, že každý občan má povinnost si v první řadě pomoci sám. Pokud to není v jeho silách, musí o pomoc požádat rodinu. Jestliže nemá rodinu nebo mu rodina není schopná pomoci, pak jsou na řadě další společenství. Těmi jsou například přátelé, občanská sdružení, charitativní organizace a další. Stát tak představuje poslední možnost pomoci (Mareš 1999: 159–160). Zároveň je jeho povinností vytvářet ve společnosti takové podmínky, aby si každý mohl primárně pomoci vlastním snažením (Žižková 2010: 38). Tento princip je často kritizován, protože poškozují vazbu mezi občanem a státem. Jeho naplňování může způsobit závažné sociální důsledky (Klíková – Kotlán 2003: 207–208).

Princip participace vyjadřuje možnost účasti na fungování demokratické společnosti. Každý občan se může podílet na podmínkách, které zasahují do jeho života. Není tak pouze nečinným recipientem sociální pomoci, ale i aktivním účastníkem sociální politiky (Klíková – Kotlán 2003: 208). Jeho účast se projevuje zpravidla ve třech oblastech. Zaprvé se jedná o financování sociální politiky například placením pojistného a částečnou úhradou nákladů za přijímané služby. Zadruhé hovoříme o podílu na rozhodování, když vybíráme nejlepší způsoby naplnění potřeby, jako jsou příspěvky na péči. Poslední oblastí účasti se rozumí participace na řízení sociálních institucí. Zde se jedná například o zapojení zaměstnanců do řízení podniku nebo činnost zástupců ve správních radách veřejnoprávních korporací (Tomeš 2011: 35).

2.2 Předmět a cíle sociální politiky, sociální práva

Předmětem sociální politiky je nabídnout sociální ochranu jistého rozsahu. Občan se může dostat do situace, kdy určité potřeby nedokáže uspokojit vlastním úsilím. V takovém případě mu hrozí újmy na zdraví, ztráty na majetku či výdělku a další. Obecně tuto situaci nazýváme rizikem. To vzniká úkonem postiženého, přičiněním jiné osoby nebo událostí, jako je stáří, nemoc atd. Postižený má pak nárok na sociální ochranu určité úrovně (Tomeš 2007: 162).

Nejdůležitějším cílem sociální politiky je zajištění blahobytu všech občanů státu a za tímto účelem sociální politika usiluje o zajištění důstojných životních podmínek a vytvoření rovných příležitostí pro všechny občany daného státu. Rovné příležitosti se vztahují na oblast bydlení, vzdělávání, pracovních možností, zdravotní péče a záruku odpovídajícího minimálního příjmu. Cíle se odvíjí od společenského vývoje a musí odhadnout směr budoucího vývoje. Musí reagovat na sociální a ekonomická rizika (Duková 2013: 49).

I sociální politika je cílevědomou činností a její cíle jsou proklásovány. Deklarace cílů sociální politiky se může odlišovat stupněm závaznosti, okruhem dotčených občanů, časovou působností a formou (Tomeš 2007: 164).

S předmětem a cíly sociální politiky souvisí i základní sociální práva člověka. Sociální práva chápeme jako ta lidská práva, která zajišťují občanům základní podmínky pro životní seberealizaci. Zabezpečují minimální úroveň důstojného života. Sociální práva vyjadřují povinnost státu vyrovnávat znevýhodnění mezi občany (Boučková 2009: 16). Historicky se řadí do druhé generace lidských práv, která se utvářela v období konce 19. století a začátku 20. století, spolu s hospodářskými a kulturními právy (Šišková 2008: 20).

U sociálních práv zastává stát po celou dobu aktivní roli a je nositelem konkrétní povinnosti. Tím se liší jeho role od zapojení u osobních a politických práv první generace, kde zaujímá pasivní roli a aktivní se stává v případě porušení nebo ohrožení těchto práv. Také realizace sociálních práv je mnohem komplikovanější a ovlivňuje ji znatelně vyspělost ekonomiky a další objektivní podmínky (Šišková 2008: 183). Třetí generaci představují tzv. moderní práva či nová práva. Sem řadíme například právo na hodnotné životní prostředí, právo na přírodní zdroje a právo na mír. Od sociálních práv se odlišují tím, že nejsou v současné době jasně vymezená a nadále se utváří. Zároveň se vedou diskuze o tom, jestli jde o výhradně kolektivní práva nebo mohou být i individuálními právy (Šišková 2008: 20–22).

Mezi základní sociální práva řadíme právo na práci, právo na uspokojivé pracovní podmínky, právo na přiměřenou životní úroveň, právo na rodinu, právo na sociální zabezpečení a právo na svobodu sdružování. Právo na práci umožňuje každému člověku, aby si vydělával na své živobytí prací, kterou přijal nebo si zvolil na základě svobodného rozhodnutí. Právo na uspokojivé pracovní podmínky zahrnuje spravedlivou mzdu a shodné odměny za práci bez diferenciac, dostatečnou mzdu pro solidní život zaměstnance a jeho rodiny, zdraví neškodící a bezpečné pracovní podmínky a další nároky. Právo na přiměřenou životní úroveň stanovuje, že občané a jejich rodiny nebudou postrádat prostředky, které jim zajistí dostatečné bydlení, výživu a oblečení. Právo na rodinu obsahuje státní pomoc a ochranu rodiny v nejširším možném rozsahu a se specifickým důrazem na její založení a dobu výchovy nezletilých dětí. Právo na sociální zabezpečení se týká nároku na všechny druhy sociálního zaopatření a pojištění. Právo na svobodu sdružování zahrnuje právo na založení či účast v odborových organizacích, právo svobodné činnosti odborových organizací a právo na stávkou (Tomeš 2010: 125–126).

2.3 Objekty a subjekty sociální politiky

Objekty sociální politiky představují ti, na něž jsou zaměřena opatření sociální politiky. Těm jsou tato opatření určena a mají z nich prospěch. Obecně se jedná o určitou sociální skupinu nebo jednotlivce (Tomeš 2007: 160).

Sociální skupiny dělíme na primární nebo sekundární. Mezi členy primární skupiny dochází k vědomým interakcím a jsou v trvalém osobním kontaktu. Takovými skupinami jsou rodiny, domácnosti. Sekundární skupiny spojují společné zájmy, kterými mohou být stejné potřeby, cíle, náboženské přesvědčení či stejný způsob života. Tyto skupiny reprezentují chudí, důchodci, sirotci, nezaměstnaní a další. Ke strukturaci objektů sociální politiky dochází na základě věku, vzdělání, pohlaví, ekonomické situace či počtu dětí v rodině (Duková 2013: 51).

U objektů sociální politiky existují problémy s obecnou platností. Sociální politika sice tíhne k jistému sociálnímu souladu celé společnosti, ale ze své povahy je primárně zaměřena na jednotlivce a jeho jedinečnost. Hlavní zájem tak představuje jedinec se svými specifickými schopnostmi, vlastnostmi, zájmy či potřebami v kontrastu k neurčitému a zdánlivému kolektivnímu prospěchu (Žižková 2010: 51). Kromě toho každý člověk vnímá a posuzuje subjektivně své okolí. Například vnímání a význam rodiny se tak liší od jedince k jedinci.

Za subjekty sociální politiky označuje ty, kteří disponují schopnostmi a prostředky ke konkrétní sociální činnosti či jednání. Mají zájem a vůli prosadit určitá sociální opatření. Obecně tedy tyto subjekty iniciují, sestavují a naplňují v různé míře opatření sociální politiky. Subjekty nesou zodpovědnost za efektivitu sociální politiky. Dělíme je na státní a nestátní subjekty, přičemž nestátní subjekty se dále člení na tržní a netržní. Do subjektů tak řadíme stát a jeho orgány, zaměstnavatele a firmy, zaměstnavatelské, zaměstnanecké a odborové orgány, regiony, lokální komunity, obce, jejich orgány a instituce, občanské organizace a

iniciativy, církve, občany, domácnosti. Svůj význam navyšují nadnárodní instituce a subjekty, jako jsou UNESCO a jeho orgány, Mezinárodní úřad práce a další (Žižková 2010: 51–52).

2.4 Funkce sociální politiky

Funkce sociální politiky reagují na potřeby obyvatel a pomáhají k dosažení vytyčených cílů. Funkce umožňují zapříčinit takové účinky, které se projeví v uspokojení specifických potřeb (Duková 2013: 59). Potřeby obyvatel určuje stát svojí účastí v sociální politice. Stát vystupuje jako konceptor sociální politiky, tudíž tvoří její právní rámec, stanovuje pravidla chování a dohlíží na jejich dodržování. Zároveň stát působí jako vykonavatel sociálněpolitických opatření, jelikož zajišťuje konkrétní dávky, podpory a další pomoc (Žižková 2010: 75).

Politická situace a ekonomická síla státu ovlivňují funkce sociální politiky. Nezanedbatelný vliv má také dění ve společnosti a hodnotový systém dané společnosti. Funkcemi sociální politiky jsou ochranná, rozdělovací a přerozdělovací, homogenizační, stimulační a preventivní funkce (Duková 2013: 59).

Ochranná funkce se vztahuje k řešení sociálních událostí, které již nastaly. V takovém případě jde o odstranění či zmírnění následků sociálních událostí, jež souvisí s pracovním trhem, například zdraví poškozující pracovní prostředí nebo nezaměstnanost, nebo s životními událostmi jako nemoc, osiření, nedostatečný příjem rodin s více dětmi (Žižková 2010: 58). Ochrannou funkci však můžeme do jisté míry vnímat negativně, pokud se stát angažuje v nepatřičném rozsahu. Státní moc má obecně tendenci se rozrůstat. Musí zde být ponechán prostor pro zapojení jiných subjektů sociální politiky a snahu samotných občanů, které sociální událost postihla.

Rozdělovací a přerozdělovací funkce se týká nejen redistribuce finančních prostředků, ale i dělení životních příležitostí mezi občany a

zařazování do společnosti. Tato funkce rozhoduje, co, komu, kdy a za jakých okolností a podmínek bude přiděleno a kde vzít prostředky pro tento účel. Redistribuce snižuje nerovnost v postavení mezi občany ve společnosti. Osoby, které nejsou výdělečně soběstačné, jako jsou důchodci, děti, nezaměstnaní a další, tak mohou žít v důstojných životních podmínkách. Pozornost je věnována přerozdělování mezd, příjmů a důchodů. Tato funkce také zajišťuje stabilitu společenského systému pomocí veřejných statků jako školství, zdravotnictví, státní správa a další (Duková 2013: 60).

Homogenizační funkce je úzce propojena s předchozí funkcí. Představuje snahu o určitou stejnorodost v zajišťování základních životních potřeb. Homogenizace je procesem, který společnost vede k nabízení stejných možností pracovat, vzdělávat se, pečovat o zdraví atd. Nejvýrazněji homogenizační funkci vnímáme ve finanční pomoci nízkopříjmovým skupinám obyvatelstva či poskytování pomoci handicapovaným jedincům nebo etnickým menšinám (Žižková 2010: 63).

Stimulační funkce podněcuje, vyvolává a podporuje žádoucí jednání jedinců i skupin v ekonomické oblasti i mimo ni. Má vliv na výkonnost pracovního potenciálu občanů, což pozitivně působí na celou společnost. Podporuje všeobecnou vzdělanost a ekonomickou prosperitu. Působí na účelné využití volného času. Umožňuje vytváření záchranných sociálních sítí a ručí za základní sociální jistoty. V praxi se může projevit například krácením podpor v nezaměstnanosti, což nezaměstnané vede k tomu, že začnou vykonávat méně kvalifikovanou práci nebo méně výdělečnou práci (Duková 2013: 62).

Preventivní funkce se pokouší předejít tomu, aby nechtěná sociální situace nastala. Zaměřuje se tak na eliminování příčin, které by mohly způsobit nežádoucí sociální situaci (Kliková – Kotlán 2003: 207). Tato funkce zaujímá v současnosti významnou roli a sílí, protože sociální politika se zaměřuje i na zvládání životního stylu. Občané mají k dispozici

širokou škálou poradenství, jako je poradenství pro volbu povolání, psychologické poradenství a další (Žižková 2010: 64–65). Posilováním vlivu a rozrůstáním této funkce do dalších oblastí hrozí nepřiměřená kontrola státu. Stát disponuje informacemi, které by neměly být zneužívány.

2.5 Nástroje sociální politiky

Nástroje sociální politiky se odvíjejí od platného právního řádu a mají konsenzuální povahu (Kliková – Kotlán 2003: 208). Z hlediska času se uvádí dva základní typy nástrojů, kterými jsou sociální doktrína a program. Sociální doktrína představuje dlouhodobou vizi, jak by měla vypadat budoucí sociální politika. Program konkretizuje požadavky doktríny, které by měly být naplněny v kratším časovém období (Žižková 2010: 66)

K sociální doktríně a programu můžeme přiřadit také kolektivní vyjednávání, které má krátkodobý charakter a je dílčím aspektem sociální politiky (Žižková 2010: 67). Kolektivní vyjednávání je způsobem domluvy mezi zástupci odborů, zaměstnavateli a představiteli vlády. Slouží k dohodnutí pravidel a způsobů, které mají řešit dané sociální skutečnosti. Výsledkem vyjednávání jsou kolektivní smlouvy, a to generální dohody a podnikové kolektivní smlouvy (Kliková – Kotlán 2003: 208). Podniková kolektivní smlouva se týká určitého podniku či instituce a uzavírají ji příslušný odborový orgán a zaměstnavatel (Žižková 2010: 68). Generální dohoda stanovuje vzájemné závazky odborových a podnikatelských svazů a vlády (Kliková – Kotlán 2003: 208).

Realizační povahu mají konkrétní nástroje, kterými jsou zejména sociální příjmy, sociální služby, věcné dávky, účelové půjčky, úlevy a výhody. Sociální příjmy reprezentují finanční pomoc rodinám s dětmi, dávky nemocenského a důchodového zabezpečení, podpora v nezaměstnanosti a peněžité dávky sociální pomoci. Při určování výše

sociálních příjmů se zohledňuje vztah příjmů z výdělečné činnosti k sociálním příjmům. Sociální příjmy by tak měly sloužit jako pomoc občanům v těžké životní situaci, ale zároveň jejich výše musí občany motivovat i k vlastní ekonomické výkonnosti. Mezi sociální služby patří služby související s péčí o handicapované občany a seniory a služby v oblasti vzdělávání, bydlení, zdraví a poradenství. Věcné dávky souvisejí hlavně s ochranou zdraví a řadíme sem například zdravotní a ochranné pracovní pomůcky a léky. Účelové půjčky jsou nabízeny za výhodnějších podmínek než běžné půjčky a jsou umožněné ve stanovených situacích (např. půjčky na vzdělání). Úlevy a výhody směřují k daným skupinám občanů, jako jsou vojáci, studenti a další (Kliková – Kotlán 2003: 208–209).

3 PŘÍNOS JOHNA MAYNARDA KEYNESE STÁTU BLAHOBYTU

Anglický ekonom John Maynard Keynes je označován za zakladatele nové makroekonomické teorie, která se nazývá podle jeho jména keynesiánství. Tento ekonomický směr představuje přechod od neoklasické ekonomie k nové podobě makroekonomie. Keynesiánství vneslo pochyby do představy, že tržní ekonomiky vyspělých států jsou schopny pomocí samoregulačních sil umožnit plné nakládání s ekonomickými zdroji. Nová makroekonomická teorie nabízela řešení problémů tržní ekonomiky ve stabilizační hospodářské politice státu (Sojka 2010: 243).

Keynesiánství se utvářelo od 30. let 20. století. Stěžejním dílem se stala Keynesova Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz z roku 1936. Toto dílo bylo mimo jiné reakcí na Velkou hospodářskou krizi z let 1929 až 1933 a její důsledky (Fuchs – Tuleja 2003: 32). Bylo na čase přehodnotit budoucnost kapitalistického systému. Hledaly se příčiny selhání tržního systému a podmínky přežití kapitalistického systému. Hledání řešení bylo naléhavé i z důvodu vlády komunismu v Sovětském svazu a fašismu v Německu (Piereson 2012: 263).

Keynes takto nazval svoje dílo proto, aby zdůraznil, že se má jednat o všeobecně platné ekonomické názory. Chtěl se tak odlišit od klasické teorie, do které zahrnoval ekonomické myšlení Davida Ricarda, Jamesa Milla a jejich předchůdců, ale i jejich následovníky jako Johna Stuarta Milla, Alfreda Marshalla či Arthura Cecila Pigou. Keynes byl ovlivněn klasickou ekonomii, ale tvrdil, že je použitelná pouze na speciální případ a nemá tak obecnou platnost. Navíc se myšlenky klasické teorie stávají nevhodné pro společnost, ve které žijeme. Její učení je tak zavádějící a katastrofální, pokud se použije na realitu (Keynes 2011: 3).

Právě v Obecné teorii zaměstnanosti, úroku a peněz poskytl Keynes odpověď na příčinu selhání kapitalistické tržní ekonomiky, která

byla dosud založena na samoregulačních silách. Důvodem podle něj byla nedostatečná agregátní či efektivní poptávka, jež zahrnovala nestabilitu investic, protože u podnikatelů klesal zájem o investování. Keynes věděl, že v tržní ekonomice se o investicích a úsporách rozhoduje nezávisle a neexistuje zde žádný regulační mechanismus (Volejníková 2005: 228–229). Peněžní ekonomika může spadnout do deprese z vnitřních příčin a to se projeví ve vysoké nezaměstnanosti. Neexistence regulačního mechanismu znamená, že se nepřeměňují úspory v investice tak, aby došlo k obnovení rovnováhy na kapitálovém trhu (Fuchs – Lisý 2006: 159–160).

Nakládání s úsporami se odvíjí od důchodů domácností a úroková míra se zde nezohledňuje (Volejníková 2005: 229). Investice se týkají podnikatelů, kteří se rozhodují podle očekávaného čistého výnosu ve srovnání s úrokovou mírou. Jestliže podnikatelé vidí očekávaný výnos pesimisticky, tak se mohou uchýlit k zadržování financí, a tak se vyhnou riziku ztráty bohatství. Tento nedostatek ziskové investiční motivace se projeví v poklesu hotovostních peněz v oběhu a ve snižování zaměstnanosti (Fuchs – Lisý 2006: 160).

V Obecné teorii zaměstnanosti, úroku a peněz nacházíme i doporučení státních zásahů do ekonomiky. Keynes tvrdí, že kapitalistická tržní ekonomika nezajišťuje odpovídající podmínky pro plnou zaměstnanost a sama o sobě nemá potenciál plného využívání ekonomických zdrojů. Je charakteristická nespravedlivým a nahodilým přidělováním důchodů a bohatství. Vnější stabilizace v podobě státních zásahů tak má pomáhat tržnímu mechanismu. K tomuto účelu navrhoval tři možnosti (Volejníková 2005: 236).

První možnost souvisela s rozdělováním důchodů. Vláda měla provádět opatření v podobě zvýšení dědické daně a progresivního zdanění příjmů, což by vyvolalo větší tendenci ke spotřebě a menší k úsporám. Na základě toho by se snáze navracela rovnováha mezi

investicemi a úsporami. Těmito myšlenkami se inspirovaly sociální politiky států (Sojka 2010: 262).

Druhou možnost představovalo podněcování k investicím za pomoci peněžní a úvěrové politiky. Tzv. politika levných peněz se měla projevovat dlouhodobým udržováním nízkých úrokových měr. To mělo také sloužit k postupnému odstranění rentiérů. Zvýšené investice měly způsobit, že hromadění kapitálu by brzo dosáhlo takové míry, že by kapitál již nebyl vzácný a nebyl zdrojem z titulu vlastnictví (Volejníková 2005: 236).

Jako třetí možnost navrhoval Keynes deficitní financování z veřejných rozpočtů. Byl skeptický k efektivnosti podněcování soukromých investic, a tak počítal s využitím veřejných rozpočtů, které měly posloužit jako nástroj pro zajištění dostatečně vysoké efektivní poptávky. Vláda by měla vytvářet programy veřejných prací, jež by čerpaly finance z veřejných rozpočtů a doplňovaly soukromé investice. V takové situaci Keynes upřednostňoval schodkový státní rozpočet, který by navyšoval za přispění vládních výdajů efektivní poptávku na míru nutnou pro dosažení plné zaměstnanosti (Sojka 2010: 262–263).

Keynes se zabýval celkovým objemem výroby, zaměstnaností a národním důchodem a došel k závěru, že jejich vývoj se neodvíjí od celkových produkčních možností ekonomiky, ale závisí na celkové koupěschopné poptávce. Tržní ekonomika pro něj představovala vnitřně nestabilní oblast. Za situace, kdy je kapitalistický systém zasažen vysokou nezaměstnaností, nedokáže sám bez pomoci obnovit stav plné zaměstnanosti. Hlavním důvodem nestability je nedostatečná efektivní poptávka po investicích, která se odvozeně přenáší i do poptávky po spotřebních statcích. Státní zásahy jsou tak nutné pro dostatečný růst poptávky, což se projeví i na růstu důchodů (mzda, zisk, renta, úrok) a zaměstnanosti. Těchto cílů by se mělo dosáhnout pomocí hospodářské politiky státu. Zvyšování efektivní poptávky a proticyklická regulace

zajistily státům dynamický vývoj kapitalistických ekonomik v 50. a 60. letech 20. století. V 70. letech se však sešel růst nezaměstnanosti a růst cenové hladiny neboli inflace, s čímž si už keynesovská hospodářská doktrína nedokázala poradit. Keynesovské metody regulace začaly být kritizovány a keynesiánství nahradil hospodářský liberalismus (Vlček 2009: 24–25).

4 VÝVOJ STÁTU BLAHOBYTU V EVROPĚ PO SKONČENÍ 2. SVĚTOVÉ VÁLKY

Uvažování o vývoji státu blahobytu souvisí s hledáním společenských souvislostí, za kterých stát blahobytu vzniknul. Jedná se o situaci ve společnosti, která nepřímo poskytla iniciativu pro vznik sociálního státu. Převládající názor je, že vznik sociálního státu byl podmíněn společenskými důsledky procesu industrializace a vznikem industriální společnosti. Rozvoj průmyslu a stěhování lidí z venkova do měst se promítnul nejen do dělby a organizace práce, ale i do mezilidských vztahů. Trh zboží, půdy a práce pomohl organizovat společnost. Společenské změny ovlivnily tradiční pojetí sociální solidarity. Tu zajišťovaly cechy, rodina, církve a obce a byly tak zásadními aktéry sociální ochrany proti sociálním rizikům. V nové společenské situaci se stát blahobytu stal nutností, aby jednotlivec nebyl existenčně vázán pouze na trh práce (Večeřa 1995: 69).

Od 2. poloviny 19. století dochází k významné politické mobilizaci společnosti, zejména dělnické třídy. Tato skutečnost se promítla do politických a sociálních vztahů. Rozšiřovala se politická a sociální práva. Rostoucí politický tlak ovlivňoval vládnoucí vrstvy v tom smyslu, že začaly tíhnout ke kompromisům a vstřícným opatřením. Byla tak zahájena průlomová etapa, která položila základy sociálního státu (Večeřa 1995: 71). Dělnické hnutí se zasloužilo o vznik prvních masových politických stran v mnoha zemích. Zakládaly se odbory, družstva, hnutí nájemníků, kulturní spolky a další organizace (Olofsson 1988: 20).

Ke vzniku a rozvoji sociálního státu dále přispěly nové technologie a vědecké poznání, orientace státu na občana a politický vývoj. Posun vědeckého poznání a nové technologie zajistily vysokou produktivitu a ekonomický růst i státům jako Itálie nebo Španělsko, které patřily k těm chudším. Na základě ekonomicky příznivého prostředí se mohl stát více zapojovat v sociální oblasti. Orientace státu na občana se projevila ve

vzdělávacím sektoru, kde se stát výrazněji angažuje, protože se vzdělanost obyvatelstva stala objektivní nutností. Požadavky na znalosti, informovanost a odbornost jednotlivce se zvyšují a jsou určující podmínkou pro další rozvoj ekonomiky i společnosti. Politický vývoj umožnil změnu postavení jedince jako občana a změnu vztahu mezi jedincem a státem. Občan již není podřízen státu či systému, ale naopak je zde stát od toho, aby pomáhal a ulehčoval občanovi život. To zajišťují sociální práva občana (Žižková 2010: 79–80).

Je na místě zdůraznit, že se jedná o základní obecné příčiny vzniku a rozvoje sociálního státu. Každý stát představuje jedinečného aktéra, který se při vytváření sociální politiky inspiruje svým historickým vývojem, kulturním zázemím a společenskou situací. Sociální politiky států tak mají určité společné znaky, ale zároveň se budou lišit podle toho, co daná společnost konkrétního státu potřebuje v této oblasti.

4.1 Počátky moderní sociální politiky

V období experimentálních počátků sociální politiky z 80. let 19. století až 20. let 20. století zaváděly některé evropské i mimoevropské státy základní pojišťovací plány.¹ Ty se zakládaly na dobrovolnosti s postupným přechodem na povinnou formu, přičemž některá pojištění byla povinná od počátku v Německu, Rakousku, Velké Británii a Itálii. Poté nastala Velká hospodářská krize. Tato krize byla zásadní událostí pro období konsolidace sociální politiky z 30. let až konce Druhé světové války. Nejen americký prezident F. D. Roosevelt s jeho plánem Nový úděl², ale i evropští myslitelé jako Švéd Karl Gunnar Myrdal nebo

¹ viz příloha č. 1

² Nový úděl představoval řešení jak se vypořádat s Velkou hospodářskou krizí. První část tohoto programu se realizovala v období března 1933 až jara 1935. Krátkodobým cílem bylo zajištění pomoci a poskytnutí dočasné práce nezaměstnaným. Z dlouhodobé perspektivy se vytvořily federální instituce za účelem zajištění rovnováhy mezi poptávkou, nabídkou, investicemi a cenami. Spolupráce zástupců odborů, podnikatelů a vlády nahradila neregulovaný trh. Nové

Angličan John Maynard Keynes významně přispěli k tomu, aby stát výrazněji reagoval na dění ve společnosti (Večeřa 1995: 74–76).

Narůstá tak role státu v sociální politice. Stát se angažuje současně s nestátními subjekty a posiluje svoji úlohu v sociální politice (Žižková 2010: 156). Období konsolidace představovalo základy sociálního zákonodárství a pokus o jeho sjednocení. Přestože sociální opatření ještě nebyla v mnoha státech efektivní, podařilo se integrovat sociální výdaje a sociální politika, zejména v otázce nezaměstnanosti, se stala aktuální oblastí, což přispělo k rozmachu sociálního státu po skončení 2. světové války (Večeřa 1995: 76).

4.2 Zlatý věk sociálního státu

Po skončení 2. světové války přijaly sociální státy západní Evropy princip volného obchodu pod dohledem Spojených států amerických. Vlády zavedly systém pevného směnného kurzu, na jehož základě docházelo ke kontrolované směně různých měn. Vlády tak rozhodovaly rovnovážně o vnitrostátní ekonomické a sociální politice, což umožnilo slučitelnost volného trhu a sociálního státu. Obchod vyspělých států stoupal za příznivých obchodních podmínek a úroveň růstu ekonomik dosáhla v 50. a 60. letech nebývalých rozměrů. Vysoký růst ekonomik podpořil rozmach sociálního státu. Toto období je nazýváno zlatým věkem. V západní Evropě se pohyboval podíl sociálních výdajů na HDP neboli na hrubém domácím produktu na začátku padesátých let mezi 10

instituce zavedly regulační a výrobní kvóty pro celá průmyslová odvětví, podnikatelské normy, kontrolovaly konkurenci ve všech ekonomických sektorech a rozhodly o maximu produkce, aby se nabídka srovnala s poptávkou. Byla zrušena politika vysokých cel. Stát poskytoval půjčky na novou bytovou výstavbu a opravy bytů. Druhá část programu probíhala od roku 1935 do roku 1940. Vláda se zaměřila na odbory a regulovala zemědělskou produkci. Byl zřízen systém sociálního zabezpečení, pojistný program starobních důchodů, systém podpor v nezaměstnanosti a program pro finanční podporu nezaopatřených dětí, invalidních a nevidomých lidí (Stellner 2006: 73–74).

až 20 % a tento podíl se ještě navýšil o jednu čtvrtinu až třetinu do poloviny 70. let (Takegawa 2009: 87).

Zejména v 60. letech nebývale rostla životní úroveň a sociální zabezpečení občanů. Mnoho evropských států mělo nízkou nezaměstnanost (Večeřa 1995: 77). V letech 1955–1973 se pohybovala úroveň nezaměstnanosti okolo 2 % v Belgii, Dánsku, Francii, Spolkové republice Německo, Nizozemsku a Velké Británii (Korpi 2003: 595). Vyspělé státy reprezentovaly společnosti středních vrstev, protože se snižoval počet dělníků a i nižší sociální vrstvy si osvojily životní styl středních vrstev (Večeřa 1995: 77–78).

4.3 Krize sociálního státu a kritický postoj společnosti

Další vývoj sociálního státu byl ovlivněn tzv. ropnými šoky ze 70. let, kdy se mluví o krizi sociálního státu (Musil 1996: 25). V letech 1965 až 1973 rostly ekonomiky členských států OECD neboli Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj ročně zhruba o pět procent. V roce 1974 došlo k poklesu růstu na dvě procenta a v následujícím roce již devět členských států OECD nevykazovalo růst ekonomik. K výraznějšímu zlepšení situace nemohlo dojít, protože nastal druhý ropný šok, a tak do roku 1984 byl roční růst ekonomik OECD méně než dvě procenta. Zároveň vzrostla nezaměstnanost, která už v roce 1975 dosáhla v oblasti OECD nebývalých patnácti miliónů. Dalšími negativními faktory byly zrychlená inflace a prohlubující se propad obchodní bilance. Hodnota čistých příjmů se nevyvíjela k lepšímu a úrovně ziskovosti a investování klesly. Ropné šoky způsobily, že státy vyspělého Západu nebyly schopny dosáhnout čtyř hlavních cílů ekonomické politiky, kterými byly růst, nízká inflace, plná zaměstnanost a obchodní bilance, na nichž byl postaven poválečný pořádek (Pierson 2007: 146).

Toto období je charakteristické také změnami ve společnosti. Důraz je kladen na člověka, jeho iniciativu, odborné znalosti a lidské kvality a

jejich přínos k zlepšení hospodářské prosperity a kvality života. Sociální politika, která byla postavena na existenci silného sociálního státu, čelila časté kritice, jelikož výrazněji nereagovala na změny ve společnosti. Šlo zejména o kritiku toho, že dostatečně nepodporuje ekonomickou aktivitu a občanskou iniciativu. Její podoba způsobuje nepřiměřený růst prostředků na sociálněpolitická opatření a jejich nešetrné využívání (Žižková 2010: 157).

V politickém prostředí se projevoval vliv Nové levice, která se formovala v 60. letech. Nová levice hlásala volnost a lidskou svobodu, což bylo podstatné pro ekonomický systém a společenské instituce. Byla zde snaha vymezit každou stránku občanského života (Cho 2010: 318). Tyto postoje byly reakcí na sociální stát, který expandoval po 2. světové válce. Stát měl potřebu řídit a kontrolovat dění ve společnosti. Státní zásahy do hospodářství a do společnosti představovaly anonymní panství byrokratického aparátu a tedy nový typ nerovnosti a hierarchie (Barša – Císař 2004: 60–61).

Od 60. let občanskou iniciativu představovala zejména nová sociální hnutí, do kterých řadíme hnutí ekologické, mírové, regionalistické, sexuální, etnické a další. Stěžejním bodem pro ně byly identity. Usilovala o vytvoření autonomních prostorů jednání a komunikace mimo politický systém a jeho aktéry. Nová sociální hnutí si uvědomovala, že mocenské vztahy jsou přítomny nejen v oblasti politiky, ale ve všech společenských vztazích. Boj proti mocenským vztahům a nerovnostem se tak má vést i v rodinách, ve školách, na pracovištích a dalších místech (Barša – Císař 2004: 103–104). 60. léta tak byla i desetiletím studentských nepokojů, kdy studenti vyjadřovali odpor k autoritě univerzit a následně všem autoritám. Studentské hnutí tak představovalo významný projev politické a sociální nespokojenosti na národní i mezinárodní úrovni (Hobsbawm 1998: 306–309).

Sociální stát způsobil rozpočtovou krizi. Jeho výdaje narůstaly na základě požadavků občanů na sociální služby a dávky uzákoněné v 60. letech, v důsledku zvyšující se nezaměstnanosti a demografických změn, zejména stárnutí populace. Snížení výdajů za pomoci změny sociální legislativy se považovalo za politicky nesnadné a riskantní (Musil 1996: 25–26).

V 80. letech již sociální státy zavádí politiky snižování výdajů (Takegawa 2009: 87). Dochází k redukci sociálních programů. Přemýšlelo se o nových mechanismech sociálního státu a reformaci jeho obsahu i činnosti (Večeřa 1995: 78). Tyto změny umožnil i posun v rámci liberalismu k neoliberalismu. V rámci něho se prosadil obzvláště libertariánský liberalismus s představiteli jako Friedrich August von Hayek, Robert Nozick či James McGill Buchanan. Tito libertariáni a další představitelé přeformulovali základní myšlenky klasického liberalismu tak, aby se hodily na současnou společnost. Důraz byl tak kladen zejména na minimální roli státu. I na základě vlivu tohoto směru tak docházelo postupně k posilování liberálních principů tržního mechanismu za pomoci deregulací, privatizací a snižování státních výdajů (Večeřa 1996: 44–45).

Sociální politiky ovlivňovalo nadále stárnutí populace, měnící se podoba rodiny, nové role pohlaví, snižování ekonomického růstu, technologické změny a mezinárodní povaha ekonomiky. Měnila se i povaha vztahů mezi státy, což následně posílila prohlubující se politicko-ekonomická integrace v Evropě a konec studené války na začátku 90. let. Sociálnímu státu je nadále vyčítáno, že je odmítavý k zásadním změnám (Korpi 2003: 596–597).

V 80. letech se tak hovoří i o institucionální krizi, která měla mimo jiné spočívat v tom, že systémy sociálního zabezpečení přišly o důvěru veřejnosti. Vlády sociálních států nereagovaly odpovídajícím způsobem na konkrétní problémy. Ve společnosti se zvětšoval odpor k byrokratickému aparátu sociálního státu. Začalo se mluvit o účasti

občanů a decentralizaci. Klasické redistributivní instituce byly považovány za neefektivní, zastaralé a nepružné. Občané si přáli, aby sociální programy respektovaly jejich místní situaci a neřídily se paušálním opatřením, které bylo stanoveno seshora (Konopásek 1998: 129).

4.4 Rekonstrukce sociálního státu a třetí cesta Anthony Giddense

Konec 80. let a 90. léta jsou typická tím, že evropské státy nahlížely na problémy sociálního státu stejným způsobem. Musely čelit zejména nově vznikajícím sociálním rizikům. Veřejný sektor přitom nezbuzoval důvěru, protože byl neúčinný a nevěřilo se v jeho organizační zlepšení. Všeobecně přijímané řešení se našlo v přijetí privatizačních politik, které se prosadily dvěma směry. Zaprvé došlo k reorganizaci veřejného systému tím, že byly zapojeny tržní mechanismy do veřejného řízení. Zadruhé se přímo zapojily soukromé a neziskové subjekty do nabízení sociálních služeb (Etxezarreta – Bakaikoa 2012: 268).

Vytvořila se nová institucionální síť, kterou známe jako welfare mix, smíšenou ekonomii blahobytu nebo sociální pluralismus. Evropské sociální systémy přehodnotily svoje hlavní funkce a postoje, především ústřední roli státu v systému sociálního zabezpečení, zdravotnictví a vzdělávání, bariéru mezi veřejným a soukromým sektorem a funkci všudypřítomného dohlázeatele nad občanskou společností ve veřejných záležitostech. Došlo k novému rozdělení rolí, kdy stát už není hlavním poskytovatelem sociálních služeb, nýbrž tímto pověřuje ziskové a neziskové organizace. Neztrácí však ústřední význam ve vztahu k financování, regulování a kontrole těchto služeb (Etxezarreta – Bakaikoa 2012: 269).

Významným východiskem se stala i politika třetí cesty v pojetí Anthony Giddense. Zaprvé i po roce 1989 neztrácí na významu rozlišení na levici a pravici, ale objevují se problémy a témata, na které takto

striktně nahlížet nelze. V důsledku toho třetí cesta věnuje pozornost hlavně politickému středu a měla by usilovat o radikálnější postupy. Zadruhé vláda, ekonomika i občanská společnost mají tíhnout k sociální solidaritě a spravedlnosti. Fungující demokracie a efektivní tržní ekonomika závisejí na míře prosperity občanské společnosti, která musí umět reagovat na jejich změny. Zatřetí třetí cesta prosazuje heslo žádná práva bez zodpovědnosti. Zisky plynoucí z občanských práv by měl každý občan užívat zodpovědně a také něco společnosti vracet. Stejný princip má platit i pro politiky a levicová vláda by se měla zaměřit na celé společenské spektrum. Začtvrté v nové ekonomice, založené na informovanosti, je lidský kapitál cestou k úspěchu. Je tak nutné investovat do vzdělávání, komunikace a infrastruktury. Vznik nové smíšené ekonomiky je podmíněn rovnováhou mezi regulacemi a deregulacemi a národním a nadnárodním rozměrem. Růst hospodářství je spjat s ekologickou modernizací, a tak i ekologické otázky mají být brány v potaz. Zapáté třetí cesta podporuje vývoj rozčleněné společnosti založené na rovnostářských principech. Usiluje o zajištění podmínek pro maximální rovnost příležitostí, ale zároveň reguluje nerovnosti výsledků. Zašesté třetí cesta respektuje globalizaci a zasazuje se o transformaci globálních institucí a vytváření nových globálních institucí. Výhody plynoucí z globalizace se mají v maximální míře zúročit (Giddens 2004: 55–59).

4.5 Sociální politika ve východním bloku

Dosavadní obsah kapitoly byl zaměřen na západní Evropu, potažmo západní svět. Pro úplnost vývoje sociálního státu či sociální politiky v Evropě je tak na místě zařadit stručný nástin socialistického modelu státní sociální politiky.

Pro vývoj sociální politiky států tzv. socialistického či východního bloku byla rovněž určující silná role státu. Ten představoval v podstatě jediného garanta a poskytovatele sociálních služeb a dávek. Zároveň

vytvářel všechna sociálněpolitická opatření. Výklad sociální spravedlnosti byl pro mnoho lidí přitažlivý. Paušální sociální politika poskytovala poměrně značné sociální jistoty širokým vrstvám obyvatel. Státní sociální politika však byla charakteristická silnou deformovaností. Důvodem byla obrovská moc vládnoucích komunistických stran ve státě a tak i v sociální politice. Nedodržovala se práva a svobody občanů a potlačovala se společenská subjektivita lidí. Docházelo k náboženskému útlaku, politické zvěli a nadměrným represím. Tyto okolnosti jsou důvodem, proč státní sociální politika v bývalých socialistických zemích je podstatně odlišována od sociální politiky v zemích státu blahobytu (Žižková 2010: 158).

5 TYPOLOGIE SOCIÁLNÍCH STÁTŮ, PŘÍPADY VYBRANÝCH STÁTŮ NA ZÁKLADĚ TYPOLOGIE PODLE GØSTA ESPING-ANDERSENA

Jednotlivé sociální státy se obecně od sebe odlišují zejména v šesti charakteristikách jejich sociálních politik. V první řadě se jedná o to, kdo a v jakém rozsahu uskutečňuje sociální politiku. Rozdíly se projevují v sociálních subjektech, jako je stát, obecně veřejný a soukromý sektor, zprostředkující instituce typu církví, nadací, charitativních spolků a podobně. Zadruhé se berou v potaz objekty sociální politiky, a tak je důležité, na koho je sociální politika zaměřena. Hovoří se o různých vrstvách společnosti, jednotlivci, rodině a dalších (Jírová 1998: 14). Zatřetí se zvažuje směr sociální politiky. Buď se sociální politika soustředí na předcházení sociálním rizikům, nebo se věnuje zejména následnému řešení sociálních událostí. Základem pro sociální dávky se stávají potřeby rodiny, domácnosti či jednotlivce, financované alespoň v minimální výši, nebo minulé příjmy, přičemž může docházet k určité redukci takto poskytovaných dávek. Začtvrté se řeší financování sociální politiky, na kterém se v různém poměru podílí stát, zaměstnavatelé a další subjekty. Zapáté se sociální státy odlišují v tom, jaký podíl z HDP a v jakém složení připadá na veřejné sociální výdaje. Poslední charakteristika představuje myšlenkový směr, ze kterého sociální politika vychází. Zejména se uvádí liberální, konzervativní nebo sociálně demokratický směr (Večeřa 1995: 81).

5.1 Typologie podle Gøsta Esping-Andersena a její rozšíření

Základním kritériem typologie Gøsta Esping-Andersena je povaha vztahu mezi státem, trhem a rodinou. Jeho typologie rozlišuje liberální sociální stát, korporativistický či konzervativní sociální stát a sociálně demokratický sociální stát (Večeřa 1995: 82–83).

U liberálního sociálního státu převažuje sociální pomoc na základě ověření majetkových poměrů, skromné univerzální přerozdělování nebo

skromné plány sociálních pojištění. Dávky jsou zaměřeny převážně na nízkopříjmové občany, které reprezentují obvykle dělníci. Vývoj sociální reformy výrazně ovlivnil tradiční liberální pracovní etické normy (Esping-Andersen 1990: 26). Důraz se klade na individuální úsilí, a tak přijímání sociálních opatření není samozřejmostí, nýbrž se ponechává prostor pro pracovní úsilí občanů. Z toho také vyplývají přísná pravidla na sociální nároky a nízké dávky.

Stát podporuje trh a to buď pasivně, kdy provádí minimální zásahy, nebo aktivně, kdy dotuje soukromé systémy sociálního zabezpečení. V tomto typu sociálního státu se minimalizuje efekt, kdy statek, považovaný za zboží, nadále není považován za zboží. Důsledně je vytvořena oblast sociálních práv. Systém stratifikace je směsí, ve které panuje relativní rovnost v rámci příjemců státní sociální péče a relativní rovnost blahobytu v rámci prosperující většiny. Zároveň zde funguje politický dualismus pro tyto dvě skupiny. Původními příklady tohoto typu jsou Spojené státy americké, Kanada a Austrálie (Esping-Andersen 1990: 26–27).

Druhý typ sociálního státu je typický pro země, které mají tradici silného státu ve veřejném sektoru. Tento typ se označuje jako korporativistický či konzervativní sociální stát (Esping-Andersen 1990: 27). Liberální myšlenky o trhu a důraz na snažení jednotlivce pro zajištění soběstačnosti jsou potlačovány zásahy státu.

Sociální práva nejsou spornou záležitostí, protože se zachovává diferenciací práv na základě tříd ve společnosti a statusu. Korporativistická struktura vytlačila tržní prostředí z pozice poskytovatele blahobytu. Z tohoto důvodu soukromá pojištění a zaměstnanecké výhody představují okrajovou oblast. Stát udržuje statusové rozdíly, a proto je zde zanedbatelná redistribuce. Typické je silné postavení církve. Důraz je kladen i na rodinné zázemí. Ze sociálního pojištění jsou obvykle vyloučeny nepracující ženy a naopak rodinné příspěvky podporují

mateřství. Hlídaní dětí a podobné rodinné služby jsou znatelně podhodnoceny. Princip subsidiarity zdůrazňuje, že stát zasahuje pouze, pokud rodina není sama schopna pomoci svým členům. Do tohoto typu řadil Esping-Andersen státy jako Rakousko, Francie, Německo a Itálie (Esping-Andersen 1990: 27).

Třetím typem je sociálně demokratický sociální stát. V něm nacházíme obecně platná sociální práva. Sociálně demokratické strany zde představují dominantní sílu, která udávala směr sociální reformě. Sociální demokraté usilovali o sociální stát, který podporuje rovnost vyšších standardů, než jsou minimální potřeby. Sociální služby a dávky se poskytují i nové střední třídě. Tento typ představuje směs vysoce dekomodifikačních a univerzálních programů, které se přizpůsobují rozdílným očekáváním. Dělníci, státní zaměstnanci a další skupiny pracujících disponují stejnými sociálními právy. Všechny vrstvy a třídy jsou zahrnuty do jednoho univerzálního systému pojištění, přičemž dávky jsou odstupňovány podle obvyklých výdělků (Esping-Andersen 1990: 27–28). Role státu je tak významnější než role trhu. Stát garantuje univerzální solidaritu, která je určující pro vztah státu a občanů. Občané se spoléhají na pomoc sociálního státu, což je činí na něm závislé. Zároveň si tuto pomoc uvědomují, a tak se cítí zavázáni spolufinancovat sociální politiku.

Emancipační politika státu se vztahuje na trh a tradiční rodinu. Státní pomoc rodinám je preventivní a nikoliv až jako poslední možnost. Důležitá je individuální nezávislost, a proto stát přistupuje zvláště k dětem, starým lidem a bezmocným občanům, což způsobuje velké výdaje na sociální služby. V tomto typu se slučuje sociální zabezpečení a práce, a tak se stát zavazuje k plné zaměstnanosti a je současně zcela závislý na jejím dosažení. Právo na práci má stejný status jako právo na ochranu příjmů (Esping-Andersen 1990: 28). Sociální systém je tak charakteristický obrovskou nákladností, která vyvíjí tlak na stát. Ten musí reagovat na dění ve společnosti, aby se potlačovaly sociální problémy, a

musí maximalizovat státní výnosy. U tohoto typu neexistuje jednoznačný příklad státu, ale nejvíce se mu blíží skandinávské země (Esping-Andersen 1990: 28).

Zřejmě nejdůležitější reakcí na tuto typologii byla otázka států jižní Evropy. Stephan Leibfried vymezil specifický typ sociálního státu, který se vztahuje na země „Latinského pobřeží“, kterými jsou podle něj Portugalsko, Španělsko, Řecko, Itálie a Francie. Označil je za rudimentární sociální státy, které se snaží dohnat své vyspělejší severní sousedy. Tyto státy slibují mnoho svým občanům v sociální politice, ale typicky spoléhají hodně na rodinu a katolickou církev jako starší systémy sociální podpory (Pierson 2007: 174).

Tento typ sociálního státu dále rozvíjel Mario Ferrera. Organizační sféra sociální pomoci je v těchto státech velmi roztráštěná. Zároveň se značně liší rozsah pomoci, kdy například důchody se pohybují od velmi štědrých po zanedbatelné. Státní závazek k vytvoření národního systému zdravotní péče se realizuje pouze částečně. Sociální služby poskytují málo rozvinuté státní instituce a klientelistické sítě politických stran. Stát má tak slabou roli, což se projevuje ve špatné regulaci sociální politiky. Kombinace značných závazků státu, klientelismu a slabého postavení státu naznačuje, že tyto státy jsou náchylnější k rozpočtové krizi než jejich severní sousedé (Pierson 2007: 174–175).

Typ rudimentárního sociálního státu byl vytvořen proto, že na některé evropské státy se nedala použít typologie podle Gøsta Esping-Andersena. Tyto státy se vyznačovaly několika specifickými znaky. Samotné pojmenování tohoto typu dokládá, že šlo o státy, které měly nerozvinutou sociální politiku, a tak zaostávaly za dalšími evropskými státy, které prošly odlišným vývojem sociálního státu. Typicky se rudimentární sociální státy opíraly výrazně o pomoc rodiny a církve jako tradičních systémů sociální pomoci, zatímco další státy upřednostňovaly státní zásahy. Stát tak nezastával významnou roli v sociální oblasti. S tím

také souvisela roztržitá organizační sféra a špatně fungující státní instituce. V těchto státech se tak mohl rozvíjet klientelismus.

Následující části kapitoly jsou věnované vybraným státům, které jsou řazeny k jednotlivým typům sociálního státu podle typologie Gøsta Esping-Andersena. Jmenovitě se jedná o Velkou Británii u liberálního sociálního státu, o Německo u korporativistického neboli konzervativního sociálního státu a o Švédsko u sociálně demokratického sociálního státu.

5.2 Liberální sociální stát – případ Velké Británie

Ve 20. a 30. letech došlo k několika reformám, jako bylo přijetí bytového zákona z roku 1923 a 1935 a zákona o zdraví z roku 1936. Sociální politika 30. let byla selektivní, přičemž největším problémem se stala nezaměstnanost. Ve 40. letech se do sociální politiky dostala myšlenka universalismu (Castle-Kanerova 1995: 62).

Sociálně politické zákonodárství se utvářelo pod vlivem sira Williama Beveridge. Ten se pokoušel aplikovat myšlenku universalismu v sociálním pojištění a službách. Pojištění mělo zahrnovat všechny zaměstnance a všechna rizika. Dávky se měly odvíjet od příspěvků, přičemž Beveridge prosazoval princip rovných dávek za rovné příspěvky. Správu a financování přiděloval státnímu aparátu na rozdíl od volených nebo autonomních orgánů v jiných evropských zemích. Schéma sociálního pojištění odsouhlasila labouristická vláda v roce 1948. Toto schéma se zakládalo na rovných příspěvcích na národní pojištění v oblasti pojištění nemocenského, penzijního, úrazového a pojištění v nezaměstnanosti, přičemž Fond národního pojištění se skládal z příspěvků zaměstnanců a zaměstnavatelů a z příspěvku ze státního rozpočtu, který se pohyboval okolo 20 % ročních nákladů. Jednotlivé dávky byly poskytovány za podmínky roční platby příspěvků. Sociální pomoc se zakládala na testování příjmů a předpokládalo se, že se bude

snížovat její význam s tím, jak poroste počet pojištěných osob a bude se snižovat nezaměstnanost, což se ale nepotvrdilo (Munková 2005: 74–75).

Princip universalismu a všeobecného sociálního zabezpečení se projevil ve 40. letech i v konkrétních opatřeních. V roce 1944 se zavádí zaměstnanecká politika, kdy se využily státní zdroje na zvýšení příležitosti k zaměstnání. V tom samém roce byl schválen zákon o vzdělání, který zajišťoval bezplatnost základního vzdělání do 15 let. V roce 1946 byl přijat zákon o národním pojištění a zákon o národním zdravotnictví, jenž stanovil, že hlavní zdravotní služby budou dostupné všem a zdarma. Nový bytový zákon z roku 1949 se soustředil na to, aby místní správa měla k dispozici zdroje na stavbu dostatečného počtu státních bytových jednotek a zkvalitnění bytového prostředí (Castle-Kanerova 1995: 63).

V této podobě se vytvořila poválečná britská sociální politika, která v podstatě chránila občany od kolébky po hrob. Mezi 40. – 70. lety nedošlo k zásadním změnám v této koncepci. Ekonomika se odvíjela od keynesiánských myšlenek. V 50. letech se zvětšuje škála příjemců národního důchodového pojištění. Nízká úroveň základních důchodů si vynutila přijetí nového zákona o národním pojištění v roce 1959, který zavedl schéma doplňkových důchodů odvíjejících se ze mzdy. Ty byly však také nízké a nevztahovaly se na ty, kteří měli doplňková schémata od zaměstnavatele. Organizace sociálního zabezpečení prošla změnami hlavně v letech 1966–1968. Bylo založeno ministerstvo sociálního zabezpečení a zdraví. Doplňková dávka bylo nové označení pro schéma národní sociální pomoci. Součástí nemocenských dávek a dávek v nezaměstnanosti se stal doplněk odvozený ze mzdy. Na začátku 70. let se zlepšil systém vyplácení invalidních důchodů. V průběhu 70. a 80. let sociální politika řešila i uspokojování potřeb zdravotně postižených občanů. Od roku 1975 se postupně rozvíjelo schéma důchodů odvozených ze mzdy. Tyto důchody dostávali ti, kteří neměli zaměstnavatelské doplňkové důchody. Účelem sociálního pojištění ve Velké Británii nebyla plná náhrada mzdy. V roce 1977 došlo i ke změně u

přídavků na děti, které se začaly vyplácet přímo matkám. Sociální politika se zaměřovala i na problémy ve vzdělávání a bydlení (Munková 2005: 76–77).

Vláda Margaret Thatcherové od roku 1979 zpochybnila roli sociálního státu a jeho legitimitu. Tato vláda představovala zlom v konsenzu blahobytu. Monetaristické a libertariánské smýšlení se dostalo do středu politického zájmu (Mau 2003: 66–67). Reformy Margaret Thatcherové byly obratem v sociální politice, který vystihuje zamítnutí univerzalistické myšlenky Beveridge o celonárodní solidaritě a odmítnutí sociálních práv jako součásti občanských práv (Keller 2009: 58). Období její vlády se vyznačuje privatizací, deregulací a návratem k volnému trhu. Vrátil se princip svépomoci a uplatňuje se princip selektivity a zásluhovosti. Státní náklady na sociální oblast se však zvýšily a to o 11 % mezi lety 1979–1990. O vládě Thatcherové se dá říct, že vytvořila stát dvou národů, chudých a bohatých. V období let 1979–1992 se 10 % populace s nejnižšími příjmy snížily příjmy v průměru o 17 %, zatímco 10 % nejbohatší populace se příjmy zvýšily v průměru o 62 % (Castle-Kanerova 1995: 64–65).

V roce 1990 se stal premiérem John Major, který pokračoval v duchu vlády Thatcherové. Věnoval se reformě sociálních služeb a bytové a vzdělávací politice. V roce 1993 se soustředil na obnovu tradičních rodinných hodnot, problémy se zneužíváním sociálního systému a s bydlením neúplných rodin. V 90. letech se vážným tématem staly svobodné matky. Narůstající počet matek, které pobíraly podporu příjmu, vedl v roce 1991 k zákonu o dětské podpoře. Podle tohoto zákona se o ženy pobírající sociální dávky měl starat nový úřad. V roce 1996 se novelizoval rozvodový zákon, který platil od roku 1969. Novela se snažila o záchranu zachranitelných sňatků a řešení porozvodových problémů především skrz mediaci (Munková 2005: 79–80).

V roce 1997 začala vládnout labouristická vláda v čele s Tony Blairem. Pro Labouristickou stranu se vžilo označení New Labour (Munková 2005: 81). New Labour odmítla sociálně demokratické postoje a tvrdila, že moderní sociální stát se musí přizpůsobit současným ekonomickým podmínkám. Novou ideologií se stala třetí cesta, politika mezi levicí a pravicí. New Labour usilovala o aktivní společnost, reakce na požadavky spotřebitelů, nabízení více možností a podněcování k inovacím. Prioritou byla opatření, která měla podporovat zaměstnanost a předcházet nečinnému životu závislému na dávkách. New Labour slibovala sociální stát, který nebude založen na redistribučních opatřeních. Jejich postoj k blahobytu se zakládal spíše na příležitostech občanů a sociálním začlenění, než na přerozdělování (Mau 2003: 70–71).

V letech 1999–2002 se posilovalo financování v oblasti zdravotnictví a školství. Blair tak chtěl dohnat výdaje na zdravotnictví v dalších zemích Evropské unie. Sociální politika z přelomu tisíciletí se dá shrnout v několika bodech. Docházelo k přerozdělování ve prospěch chudých. K tomu pomohlo například zrušení daňových výhod v soukromých důchodových schématech, která využívaly vyšší příjmové skupiny. S dětskou chudobou se bojovalo zvýšením přídatku na děti a daňovými úlevami, které se přesunuly z manželů na rodiče. Došlo k růstu příjmů nejchudších rodin. Zintenzivněla se aktivní politika zaměstnanosti a zvýšila se kritéria na poskytování příspěvků v nezaměstnanosti. Od října 2000 byla poprvé zavedena minimální mzda. Stát motivoval občany s průměrnými výdělky k účasti na nových soukromých důchodových schématech. Vláda zpřísnila podmínky udělování dávek pro zdravotně postižené (Munková 2005: 82).

Labouristická vláda se nesla v duchu třetí cesty, která měla představovat nové politické smýšlení. Měla být alternativou k předchozímu vývoji sociálního státu. Pokud se však podíváme na vládu konzervativců, kteří vycházeli z neoliberalismu, a vládu New Labour,

zjistíme, že žádné zásadní změny v sociální politice Velké Británie nenastaly.

Do typu liberálního sociálního státu řadíme Velkou Británii zejména na základě období 40. až 70. let. V tomto státě se uplatňovala myšlenka univerzalizmu. Docházelo tak k univerzálnímu přerozdělování. Poskytovaná sociální pomoc byla skromná, přičemž podléhala ověření majetkových poměrů. Dávky se odvozovaly ze mzdy. Sociální pojištění rozhodně nesloužilo jako plná náhrada mzdy. Ekonomika se odvíjela od keynesiánských myšlenek. Stát tak zasahoval do trhu, pokud to bylo účelné a pokud ne tak ponechával prostor pro úsilí občanů. Od 80. let se sociální politika Velké Británie mění, ale nejde o takové změny, které by automaticky začlenily tento stát do jiného typu sociálního státu.

5.3 Korporativistický neboli konzervativní sociální stát – případ Německa

Pádem Německého císařství v listopadu 1918 a následným vznikem Výmarské republiky začalo období moderního sociálního zákonodárství. V letech 1918–1920 bylo uzákoněno kolektivní vyjednávání. Byl přijat zákon o osmihodinové pracovní době, byla zavedena placená dovolená a podpora sociálního bydlení a preventivní zdravotní péče. V roce 1922 byl přijat zákon o péči o děti a mládež. O rok později vzniknul zákon o říšských důlních bratrstvech, který oprávnil jedinou ústřední agenturu k poskytování pomoci v případě stáří, invalidy nebo nemoci. V roce 1924 vzniknul zákon o sociální pomoci a v následujícím roce se podpora v případě pracovního úrazu rozšířila i o úrazy cestou do zaměstnání a naopak a na nemoci z povolání. Soustava pojištění v nezaměstnanosti s vrcholnou Říšskou radou práce vznikla v roce 1927 (Kotous 2005: 97–98).

Nástupem Adolfa Hitlera do funkce říšského kancléře v roce 1933 skončilo demokratické období Výmarské republiky a začal fungovat

totalitní nacionálně socialistický režim. Byla zrušena samospráva v sociálním pojištění a odbory se nemohly podílet na procesu kolektivního vyjednávání. Kontrolovaly se mzdy a minimální mzda byla snížena. Důraz byl kladen na porodnost, a tak byly zakázány potraty, zaveden rozsáhlý systém přídavků na děti a ženy se neměly podílet na trhu práce. Sociální pomoc se vztahovala pouze na árijské rodiny. Od roku 1938 samostatně výdělečné činnosti spadaly do povinného starobního a invalidního pojištění a vzniklo pojištění pro případ smrti partnera. V roce 1941 bylo ještě uzákoněno povinné zdravotní pojištění pro důchodce a pojištění rozvedených žen pro případ smrti bývalého manžela (Kotous 2005: 98–99).

Sociální politika v západním Německu po roce 1945 se nesla v duchu sociálního státu jako legální koncepce, a tak sociální opatření byla brána jako sociální práva. Určující koncepcí západoněmeckého systému se stalo sociálně tržní hospodářství. Tuto koncepci vytvořili představitelé Freiburské školy³. Kritizovali samoregulační schopnosti volného trhu, a tak podporovali státní zásahy, které měly pomáhat kapitalistickému systému. Státní zásahy jsou prospěšné, pokud zlepšují rozdělování zdrojů, ekonomickou efektivitu a motivaci jednotlivců. Sociálně tržní hospodářství prosazoval Ludwig Erhard, spolkový ministr hospodářství v letech 1949–1963 a následně spolkový kancléř. Tato koncepce představovala protiklad k zestátnění prostředků produkce a k centrálnímu plánování ve východní části Německa. Základem západoněmeckého modelu se tak stalo uznání vedoucí role trhu a regulační a kompenzační role státu. Tím se řídily i politické programy

³ Freiburská škola reprezentovala myšlenkový směr, který souhlasil s liberalismem v tom, že má existovat soutěživý ekonomický systém, který zajistí prosperující a spravedlivou společnost. Nezbytný pro takovou společnost je však i takový ústavní rámec, který chrání průběh soutěže před zneužíváním. Zároveň zajišťuje spravedlivé rozdělování tržních užitků a snižuje vládní zásahy v tržním prostředí. V této škole se kladl důraz na právní a ekonomické argumenty. Zakládajícími členy Freiburské školy byli právníci Hans Großmann-Doerth a Franz Böhm a ekonom Walter Eucken (Giocoli 2009: 769).

Sociálně demokratické strany Německa a Křesťanskodemokratické unie Německa (Mau 2003: 74–75).

V letech 1950–1958 byla přijata řada sociálně politických opatření. Byl rozšířen systém sociálního zabezpečení. Zřídilo se povinné sociální pojištění s účastí zaměstnavatele i zaměstnance. V roce 1957 byla odsouhlasena tzv. dynamická renta, která upravovala dávky podle mzdové úrovně. Od počátku 50. let stát podporoval bytovou výstavbu. Zvýhodnily se úspory na získání bytů, nabízely se výhodné úvěry na výstavbu bytu a daňové zvýhodnění se týkalo i vybavení bytu. Ze státního rozpočtu šly finance na výstavbu tzv. sociálních bytů pro nejchudší skupiny obyvatel. V roce 1952 byly uzákoněny podnikové samosprávy. Každý podnik s pěti a více zaměstnanci musel zřídit závodní radu jako orgán zaměstnanců, nikoliv odborů. Závodní rady se staraly sociální a pracovní zájmy zaměstnanců, přičemž mzdovou stránku nadále řešily odborové organizace. V tomto období se rovněž přijaly zákony upravující hospodářskou soutěž a vztahy mezi státem a centrální bankou. Čisté reálné mzdy se navyšovaly zhruba o 5 % ročně. Ročně se postavilo kolem 500 tisíc bytů. Sociální výdaje v přepočtu na jednoho občana se zvýšily 2,5krát. Šlo o počátek „německého hospodářského zázraku“ (Brdek 1998: 261–262).

V 60. letech docházelo nadále k ekonomickému růstu a byla nízká nezaměstnanost. Stát se značně angažoval v oblasti sociální péče, zdravotnictví a vzdělávání (Brdek 1998: 263). Mezi politickými stranami nedocházelo k závažným sporům, a tak koalice Křesťanskodemokratické unie Německa/Křesťansko-sociální unie Bavorska neboli CDU/CSU a Sociálně demokratické strany Německa prosazovala sociální reformy, jako byl zákon o podpoře zaměstnanosti (Mau 2003: 77).

Sociálně tržní hospodářství začalo být kritizováno v 70. letech. Stoupala nezaměstnanost, stárnula populace, nepříznivě se měnila ekonomická a rodinná struktura a stoupala nerovnost v příjmech (Pierson

2007: 191). Státu bylo vyčítáno, že příliš reguluje životy svých občanů a omezuje tak svobodu jednotlivců. S tímto názorem se ztotožnilo podnikatelské křídlo CDU/CSU a Svobodná demokratická strana. Společně navíc kritizovaly rozpočtové a daňové uspořádání, jejichž uplatňování považovaly za nepřijatelnou ekonomickou zátěž (Mau 2003: 77). V letech 1975–1982 se vydával Kodex sociálního práva, který prohlašoval, že stěžejním bodem sociálních jistot je systém sociálního pojištění. V roce 1975 a 1981 byla přijata legislativní opatření o podobě státního rozpočtu, která značně zpřísnila kritéria na financování sociální politiky (Kotous 2005: 100).

V 80. letech se ujal vlády Helmut Kohl. Vládě se podařilo do jisté míry omezit rozpočet sociální politiky, ale nebyla úspěšná v institucionální reformě, protože zde byl stále přístup tradičně vysokých sociálních nákladů a projevovala se ztuhlost pracovního trhu, přičemž se nečinily rozdíly v politice předčasných odchodů do důchodu (Pierson 2007: 191). V roce 1986 poprvé stát uznal v rámci systému sociálního pojištění, že příspěvky pečovatelů či pečovatelek jsou rovnocenné peněžním příspěvkům do starobního systému pojištění. To znamená, že čas věnovaný péči o děti se stal fiktivním příspěvkem, který se rovnal peněžním příspěvkům. Snížila se tak závislost převážně žen na mateřské na výhodách sociálního pojištění jejich protějšků. V tom samém roce byl přijat zákon o rodičovské dovolené, který umožnil rodiči, aby pobíral deset měsíců stejný plat, jako kdyby zůstal v zaměstnání (Seeleib-Kaiser 2002: 25).

31. srpna 1990 byla podepsána Smlouva o sjednocení Spolkové republiky Německo a Německé demokratické republiky, čímž začala fáze postupného sladění a sjednocení soustav sociálního zabezpečení na základě fungování v západní části Německa (Kotous 2005: 100). Sjednocení přineslo obrovský tlak na institucionální a rozpočtovou strukturu. Značně se zvýšila nezaměstnanost a v důsledku toho i sociální výdaje. V roce 1992 dosáhly výdaje ve východní části Německa 55, 5 %

HDP (Pierson 2007: 191). Tradiční systém ochrany pracovních míst a sociálního zabezpečení se stal hlavní překážkou ekonomického růstu, konkurenceschopnosti a zaměstnanosti. Politické elity se začaly shodovat v názoru, že musí být sníženy podnikové daně, musí se zpružnit regulace pracovního trhu a musí se snížit příspěvky na sociální pojištění, aby nadále mohly německé firmy konkurovat zahraničním firmám (Brettschneider 2008: 31). V roce 1998 se do čela vlády dostal Gerhard Schröder, pro kterého se stala klíčovou i reforma systému sociálního zabezpečení. Oznamil řadu spolkových podpůrných opatření, která byla vytvořena ve spolupráci se zaměstnavateli, odbory a vzdělávacím a neziskovým sektorem a měla zejména pomoci trhu práce. V roce 2003 Schröder inicioval celkový přezkum všech pracovních a sociálních záležitostí, včetně administrativních postupů, označovaný jako Agenda 2010 (Mathias 2003: 52).

Vývoj sociální politiky v Německu řadí tuto zemi do korporativistického či konzervativního sociálního státu. Pro Německo je typická velmi silná role státu ve veřejném sektoru, která se projevuje v sociální politice velkým množstvím opatření. Ve vztahu k trhu plní stát regulační a kompenzační roli. Výrazně se projevoval korporativismus. Byly uzákoněny podnikové samosprávy. Docházelo ke kolektivnímu vyjednávání ohledně sociální politiky. Významné postavení si získaly odbory. Vláda tak přihlíží k různým názorům při provádění sociální politiky. Až v 80. letech bylo zohledněno postavení nepracujícího rodiče.

5.4 Sociálně demokratický sociální stát – případ Švédska

Švédské království se vyznačuje několika specifickými podmínkami, které se promítají i do sociální politiky. V průběhu 20. století se tento stát vyznačoval politickou stabilitou, kdy od 30. let s výjimkou let 1976–1982 a 1991–1994 vládla sociální demokracie, a tak mohla zavádět ucelenou koncepci sociální politiky. Zároveň je toto království neutrálním státem, a tak se neúčastnilo 2. světové války. Tento stát dále

charakterizuje vysoká míra sociálního konsenzu mezi odbory a vládou, která se týká obzvláště mzdové a daňové politiky a politiky zaměstnanosti. Významné je i rovnostářské směřování sociální politiky, a tak snížení sociálních nerovností je jednou z priorit švédské sociální, rozpočtové a hospodářské politiky (Munková 2005: 107–108).

V roce 1913 se zavedl systém veřejných penzí a v roce 1916 bylo zákonem stanoveno úrazové pojištění. Nejvýraznějším tématem se ve 20. letech stala nezaměstnanost a konstrukce příspěvků v nezaměstnanosti. Zavádění sociální politiky je spojováno s Gustavem Möllerem, který řadu let zastával funkci ministra sociálních věcí (Munková 2005: 107–109).

Na začátku 30. let představovaly sociální výdaje 7 % HDP a stoupala nezaměstnanost. V roce 1932 začala vládnout Švédská sociálně demokratická strana dělnická s agrární stranou. Sociální demokraté museli s koaličním partnerem vytvořit „historický kompromis“. Ten zajišťoval, že kapitál bude řídicí silou v rámci pracoviště, přičemž se zaručovalo právo na sdružování do odborů a podpora kapitalistického ekonomického růstu. Politická kontrola byla oddělena od hospodářské kontroly a těsný vztah mezi sociální a hospodářskou politikou byl určující pro švédský sociální stát. Sociální demokraté prosazovali Keynesovy ekonomické myšlenky. Měla se podporovat plná zaměstnanost, použít progresivní zdanění ke snížení ekonomických rozdílů a prosazovat opatření pro společné potřeby, jako bylo vzdělávání, zdraví a bydlení (Pierson 2007: 125–126).

Vláda spolupracovala se švédskou konfederací odborů. Nejtěživějším problémem byla nezaměstnanost. V roce 1934 bylo zavedeno pojištění v nezaměstnanosti, jehož organizaci měly na starost odbory s podporou státu. V 30. letech se Švédsko potýkalo i s populačními problémy, a tak se vláda soustředila i na rodiny s dětmi a jejich ochranu. Měly se snížit sociální nerovnosti a vyvažovat životní úroveň rodin bez dětí s rodinami s dětmi. Za tímto účelem byly zavedeny

nové dávky a zdravotní péče zdarma pro matky a malé děti ve veřejných klinikách a školní zdravotní programy. Rozšířila se nabídka veřejných lékařských a zubních služeb a zavedla se potratová legislativa. V bytové politice stát podporoval půjčkami rodiny s více dětmi (Munková 2005: 109–110).

Moderní sociální stát se rodí po 2. světové válce, kdy byla základním cílem plná zaměstnanost. Konkurenceschopnosti Švédsko dosahovalo díky aktivní politice na trhu práce, systému sociálního pojištění a sociálních služeb a účinné ekonomické politice. Sociální politiku ve 40. a 50. letech nadále ovlivňovaly odbory, které doporučovaly tzv. solidaristickou mzdovou politiku, na základě níž se měly mzdy odvíjet od povahy práce, nikoliv od ziskovosti podniku. I v důsledku toho byl v polovině 50. let zaveden institut kolektivního mzdového vyjednávání. Ten umožnil vyvíjení tlaku na neúčinné oblasti ekonomiky a ty účinné se mohly volně rozvíjet. Aktivní politika na trhu práce přispívala k růstu efektivity a k plné zaměstnanosti. Bezplatnost školního jídla byla přijata od roku 1946 a v roce 1947 přibýly univerzální přídatky na děti. Navýšila se nízká úroveň důchodů a v roce 1951 byly opatřeny hodnotovým ukazatelem. Reforma zdravotního pojištění z poloviny 50. let uzákonila univerzální systém povinného zdravotního pojištění, přičemž se dávky poskytovaly vzhledem k příjmu (Munková 2005: 110–111).

Ve Švédském království se začal rozvíjet veřejný sektor a uplatňovala se tzv. vyrovnávací politika. Ta se zaměřila na dosažení určitého vyrovnání příjmů mezi sociálními skupinami, na zaručení určité úrovně péče a sociálních jistot pro všechny a na rovnost příležitostí. Zároveň se měla zajistit vysoká míra růstu HDP a minimální nezaměstnanosti a snížit inflace. Pozitivní účinky této politiky se projevil ve vysoké životní úrovni Švédů. Na druhou stranu se postupně zaváděl složitý systém daní, které dosahovaly poměrně vysokých sazeb (Žižková 2010: 82–83).

V roce 1962 byl přijat zákon o národním pojištění. Na základě něho byly základní penze rozšířeny o národní doplňkové penze neboli ATP, které se určovaly ve vztahu k příjmu. Tento zákon zahrnoval i zdravotní pojištění a systém tzv. rodičovského pojištění, který se týkal základních dávek v pomoci rodinám s dětmi. I tato opatření měla vést k odstranění chudoby (Munková 2005: 111). Začátkem 60. let značně narůstá účast žen na trhu práce, čímž končí podoba vztahů, kdy muž byl živitelem. Během 60. let pracovalo více než 50 % všech neprovdaných žen, v roce 1970 63 % a v roce 1980 81 %. Tento nárůst se týkal i provdaných žen a žen s dětmi do sedmi let, přičemž v 70. letech pracovalo necelých 50 % z nich a v roce 1980 přes 85 % (Earles 2011: 181).

Hrubý domácí produkt se navýšil ze 72 miliard švédských korun v roce 1960 na 520 miliard v roce 1980. Veřejné výdaje se rovněž značně navýšily z 27 miliard v roce 1960 na 337 miliard o dvě dekády později. Podíl veřejných výdajů na HDP vzrostl ze 30 % na více než 60 %. Suverénně největší část veřejných výdajů připadla na sociální zabezpečení, které čerpalo více než polovinu výdajů v průběhu těchto dvaceti let (Musil 1996: 224–225).

V průběhu 70. let se přijímala další sociální opatření. V roce 1973 se zavedl příspěvek v nezaměstnanosti, který doplnil pojištění v nezaměstnanosti, jež bylo dostupné pouze občanům zapojených v odborech, a od roku 1974 pokrývá nemocenské pojištění 90 % platu a zahrnuje i zubní péči. V tom samém roce se stalo rodičovské pojištění dostupné i mužům, přičemž se toto pojištění vztahuje na prvních šest měsíců po porodu. Rovněž se navýšila roční placená dovolená pro zaměstnance na pět týdnů. Systém financování sociálního pojištění se změnil tak, že od roku 1974 hlavní zdroje představovaly odvody zaměstnavatelů či osob samostatně výdělečně činných a daně (Munková 2005: 111). V roce 1974 byl ještě přijat na základě kolektivního vyjednávání dodatek k doplňkové penzi, kterým se tato penze navýšila o 75 % příjmu během nejlépe placených let. V roce 1977 pak byl přijat

zákon o pracovních úrazech, který nově umožnil, že se mohla zraněná osoba odvolat k Nejvyššímu pojišťovacímu soudu proti rozhodnutí místních pojišťoven (Lundberg – Åmark 2001: 168).

Začátkem 80. let se ještě v rámci systému rodičovského pojištění navýšila rodičovská dovolená na 450 dnů a dávky v rámci pojištění v nezaměstnanosti se rovnaly 90 % čistého příjmu (Munková 2005: 111). Následně se v 80. letech již začala projevovat ekonomická krize i ve Švédsku, což sebou přineslo značné navýšení výdajů na sociální stát. Nezaměstnanost prudce stoupala a snížila i výdaje na podporu v nezaměstnanosti. Nové sociální reformy se odložily a snížily se již existující dávky. Ekonomický základ švédského sociálního státu, kterým byla efektivní produkce a preventivní sociální opatření, se zhoršoval. Lpění na znovudosažení plné zaměstnanosti vyústilo v přijetí vysokých daní, z kterých se měly platit dávky sociálního státu (Rogers 2002: 20).

V 90. letech se zkrátila roční placená dovolená, navýšily se poplatky ve zdravotnictví a snížily se podpory v oblasti bytové politiky. Rovněž vznikaly soukromé sociální služby (Munková 2005: 111). Ekonomická krize již udeřila naplno, což se promítlo do obrovské nezaměstnanosti, jakou Švédsko nezažilo od Velké hospodářské krize. Nezaměstnanost byla základní příčinou slabého ekonomického růstu, který se odrážel i v rostoucím rozpočtovém deficitu (Dahlström 2009: 223). Nastolený model sociálního státu byl zpochybňován a již neexistoval konsenzus ohledně sociální politiky. V roce 1996 se ujali vlády sociální demokraté, kteří vzdali snahu o kontrolu tržních sil a smířili se s tržně dominující ekonomikou. Do sociální politiky pronikala privatizace a decentralizace (Rogers 2002: 20–21).

Do typu sociálně demokratického sociálního státu můžeme řadit Švédské království. Ve 20. století zde vládla sociální demokracie od 30. let s výjimkou let 1976–1982 a 1991–1994, což jí umožnilo prosazovat ucelenou koncepci sociální politiky. Stát se řídil univerzální solidaritou.

Sociální politika byla založena na univerzálních opatřeních, přičemž cílem nebylo pouze uspokojení minimálních potřeb. Dávky byly odstupňovány podle příjmů. Stát pomáhal preventivně rodinám s dětmi. Rovněž usiloval o plnou zaměstnanost. Na jednu stranu stát poskytoval štědré sociální dávky a na druhou stranu se zavedl systém poměrně vysokých daní.

6 VÝZVY 21. STOLETÍ PRO STÁT BLAHOBYTU

Stát blahobytu si prošel během svého vývoje od počátků v 80. letech 19. století do konce 20. století různými fázemi. Musel reagovat na dění ve společnosti a na vnější faktory. Má za sebou období úspěchů, ale i neúspěchů. Začátek 21. století představuje časový úsek, ve kterém se pokračuje v hledání podoby sociálního státu, jež by byla vhodná pro náš současný svět. Při tomto hledání se sociální státy musí potýkat s výzvami, které vznikaly ve 20. století a přetrvávají, a s výzvami, které vznikají nově. Tato kapitola se tak věnuje globalizaci, stárnoucí společnosti a novým sociálním rizikům ve vztahu k státu blahobytu.

6.1 Výzva globalizace

Globalizace se považuje za mnohostranný fenomén, který představuje neukončený proces. Nemůžeme tak hovořit o daném konci státu. Ve vztahu ke globalizaci se u tradičních sociálních států polemizuje o ztrátě vládnoucích schopností. Tato ztráta má pramenit zejména ze dvou příčin. Těmi jsou nová mezinárodní dělba práce a vzrůstající mezinárodní ekonomická činnost (Pierson 2007: 201–202).

Stará či klasická mezinárodní dělba práce byla založena na tom, že rozvojové země byly zapojeny do kapitalistické ekonomiky pouze jako dodavatelé surovin (Fröbel – Heinrichs – Kreye 1978: 845). Na začátku 80. let již panovala obecná shoda na tom, že došlo ke změně. Narůstala průmyslová výroba, ke které docházelo ve třetím světě. Vznikla tak situace, kdy průmyslové výrobky ze třetího světa se směňovaly za kapitálové zboží z průmyslového západního světa (Marcussen 1982: 67). Země třetího světa, především ty na pobřeží Tichého oceánu, vytvořily nově industrializované ekonomiky. Zároveň se ve světě rozvíjela přeprava a komunikační technologie. I tyto skutečnosti přispěly k tomu, že se investování přesouvalo z vyspělých zemí do zemí s nově průmyslovými ekonomikami, které byly pro investory lákavé především

nízkými daněmi a mzdami. Přesun investování se ve vyspělých zemí projevil ve zvyšující se nezaměstnanosti a rozpočtových deficitech (Pierson 2007: 201–202).

V nové mezinárodní dělbě práce došlo k dalšímu posunu, který se týká obchodovatelných služeb. Aktivity ve službách, které byly považované za neobchodovatelné, jsou nyní součástí mezinárodního obchodu. Technologická inovace umožnila, aby i některé služby byly zahrnuty do zboží. Rozvoj elektronických sítí zajistil službám obchodovatelným elektronicky přeshraniční přesun. Rozšíření elektronických sítí a snižující se ceny komunikací rovněž usnadnily zavedení nových služeb a přístup k informačnímu trhu (Bobircá – Cristureanu – Miclăuş 2008: 741).

Tyto změny se promítají i do druhé příčiny, vzrůstající mezinárodní ekonomické činnosti. Ta zahrnuje narůstající obchod, zvyšující se přímé zahraniční investice neboli FDI a obecně nárůst mezinárodního finančního pohybu (Pierson 2007: 202). Od roku 1950 vzrůstal světový obchod se zbožím téměř dvakrát tak rychle jak HDP. I obchod se službami se téměř zdvojnásobil od roku 1980. Světový obchod tak dosahuje asi 45 % světového HDP. Zásadním prvkem pro obchodování je vliv nadnárodních korporací neboli MNCs a přímé zahraniční investice. Již v roce 1998 se světový prodej 53 000 MNCs rovnal 9, 5 bilionů dolarů, což představovalo asi čtvrtinu světové produkce a až 70 % světového obchodu (Pierson 2001: 459–460). Nárůst přímých zahraničních investic ovlivnily změny jejich regulace. V letech 1992–2002 bylo považováno 94 % regulačních změn v 70 zemích světa za příznivé pro tento pohyb kapitálu. Rovněž se rozvíjely dvoustranné investiční smlouvy, jejichž počet se zpětínásobil v letech 1990–2002 (Robert-Nicoud 2006: 103). Obecně pohyb kapitálu nejvíce ovlivnila skutečnost, že existuje čtyřadvacetihodinové obchodování a v podstatě okamžitý elektronický přenos dat (Pierson 2001: 461).

Rychlý růst světového obchodu se promítl do autonomie států. Dnes již nemůžeme hovořit o skutečně domácích ekonomikách. Ačkoliv vyspělé státy světa nebyly nikdy stoprocentně soběstačné, v současné době se jejich závislost na světovém obchodu umocňuje (Pierson 2001: 460). Při nové mezinárodní dělbě práce stát nadále nepůsobí jako ochránce před světovou ekonomikou. Místo toho čerpá materiální zisky a je součástí globalizačního procesu. Neosobní a nevypočitatelné síly, které jsou mimo kontrolu státu, se odrážejí v jeho schopnosti vládnout (Mittelman 1994: 431).

Ztráta vládnoucí kapacity je zvláště závažná u tradičních sociálních států. Zvyšující se mezinárodní pohyb kapitálu nutí státy k soupeření. Za účelem přilákání kapitálu vlády vytvářejí přijatelné prostředí pro investování, což zahrnuje pružné pracovní trhy, nízké sociální náklady a nízké daně. Jsou však i vlády, které vzdorují mezinárodní podobě obchodování. Ty prosazují expanzivní hospodářské politiky, které však mohou přivodit ztrátu investování v těchto zemích, což by se následně projevilo ve zvýšených nákladech na sociální politiku. Nerozvinuté sociální státy s nově industrializovanými ekonomikami a nízkými mzdami mají značnou výhodu při vytváření pracovních míst (Pierson 2007: 202–203).

Vývoj globalizace a změny v obchodování s sebou přinášejí do 21. století i riziko ekonomických krizí pro sociální státy a i celý svět. Globální ekonomická krize, která nastala v roce 2008, je znatelná dodnes, i když má svět nejhorší za sebou. Deregulace trhu na státní úrovni pomohly růstu ekonomik nejen sociálních států. Nejspíš nikdo si však neuvědomil, jak obrovské následky může snížená kontrola trhu přinést.

Rovněž se mění podoba pracovních vztahů. Lidé byli zvyklí na to, že získali práci, kterou si udrželi po celý život. Měli tak zajištěný stálý příjem a nemuseli se tolik spoléhat na sociální stát v průběhu života. V současné době již nelze hovořit o jistotě stálého zaměstnání.

V úvahu přichází mnoho možností, jak může sociální stát reagovat na výzvu globalizace a její důsledky. Obecně se musí posunout z pozice pasivního státu či státu založeného na právech do pozice aktivního státu či státu orientovaného na zaměstnanost. Toho může dosáhnout zpružněním pracovního trhu a umožněním větších mzdových rozptylů. Reforma daňových systémů může učinit daně méně progresivními a přerozdělit daňové zatížení. Zvýšení hospodárnosti služeb veřejného sektoru může zlepšit jejich účinnost (Pierson 2001: 460–461). Sociální stát může upravit financování sociální politiky tak, aby více nákladů platili uživatelé sociálních služeb nebo zaměstnanci, nikoliv zaměstnavatelé. Může se zpřísnit oprávněnost k dávkám, například zvýšením důchodového věku nebo prodloužením kvalifikačního období, nebo změnit adresnost dávek, například testováním příjmů. Sociální stát může rovněž usilovat o podporu svých sociálních opatření tržním prostředím tím, že bude sponzorovat odborné vzdělávání (Pierson 2007: 203).

6.2 Výzva stárnoucí společnosti

Stárnutí populace se ve světě začalo projevovat již ve 20. století. V současné době se však tato skutečnost stává skutečným problémem a to především pro sociální státy. Tyto státy uplatňují sociální politiky, které zahrnují i postavení starých občanů. S narůstajícím počtem této části populace musí sociální státy čelit výzvě jak zajistit důstojné podmínky života v důchodovém věku pro současné i budoucí generace.

V roce 1990 dosahovala věku přes 60 let téměř půl miliarda lidí, což představovalo kolem 9 % světové populace. Do roku 2030 se má tento počet ztrojnásobit na 1, 4 miliardy lidí. Podstatná část předpokládaného počtu se týká rozvojových zemí, přičemž více než polovina připadá na Asii a více než čtvrtina pouze na Čínskou lidovou republiku (World Bank 1994: 1). S rostoucí průměrnou délkou života se také zvyšuje počet starších lidí, za které se obecně považují ti, jejichž věk se pohybuje přes sedmdesát pět nebo osmdesát let. Především tito lidé

potřebují zdravotní a ošetrovatelskou péči, která navyšuje náklady sociální politiky (Pierson 2007: 213). Předpoklady Evropské komise a Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj jsou takové, že veřejné výdaje na důchody a zdravotní náklady pro starší lidi vzrostou ve vyspělých zemích z průměrných 11 % na 18 % HDP v následujících padesáti letech. Tyto předpoklady se mohou považovat ještě za optimistické (Jackson 2002: 487).

Současně se značně změnila porodnost ve vyspělých státech. V období let 1960–1980 se průměrný počet dětí na jednu ženu ve věkové skupině od 15 do 44 let snížil z 2, 88 na 1, 87 (Pierson 2007: 213). V letech 2005–2010 dosahovalo 75 států, převážně vyspělých, úrovně plodnosti pod 2,1 dětí na ženu, což je méně než náhradní úroveň porodnosti těchto států, která je nezbytná, aby se nesnižoval počet populace. Populace v těchto zemích odpovídá 48, 2 % světové populace či 3, 3 miliardy lidí. Očekává se, že počet států nedosahujících náhradní úrovně porodnosti se téměř zdvojnásobí do roku 2050 (United Nations 2013:11).

Tyto změny se promítají do zvětšující se míry závislosti starších lidí na produktivní části populace. Jde o procentuální vyjádření závislosti vzrůstajícího počtu starších občanů na občanech ve věku 15–64 let, z jejichž produktivní činnosti se uspokojují i spotřební nároky starších občanů. Pro členské země OECD se předpokládá nárůst závislosti z 19 % v roce 1990 na 37 % v roce 2030 (Pierson 2007: 213–214).

Většina sociálních států založila svoji péči o staré občany na penzijním systému, který se financuje z daně z příjmu, a má podobu pay-as-you-go neboli PAYG. Tento penzijní systém je založen na myšlence, že pracující lidé platí současné důchody, protože se očekává, že příští generace zaplatí jejich důchody. Tento systém se však v současné době zpochybňuje (Pierson 2007: 215). Stárnutí populace totiž vytváří tlak na sociální státy a jejich společnosti, aby byly schopné se postarat o staré

lidi a přitom nezhoršovat životní úroveň mladých lidí. Zvyšující se nákladnost penzijních a zdravotních dávek ohrožuje rozpočtovou a ekonomickou stabilitu sociálních států (Jackson 2002: 487).

Reformy v péči o staré občany se musí provádět více směry. Řešením může být snižování dávek v penzijních systémech a posilování alternativních prostředků podpory v soukromém i veřejném sektoru (Jackson 2002: 488). Pomoci může zvyšování důchodového věku a podporování pracovní činnosti občanů v důchodovém věku alespoň na částečný úvazek. Sociální náklady se mohou udržovat v přijatelné míře snižováním náhradní mzdy, zavedením hodnotového ukazatele pro dávky či prodloužením doby, po kterou musí občan přispívat, aby mohl ve stáří dostávat plné dávky. Poskytování sociálních dávek se může provádět na základě testování majetkových poměrů nebo se můžou tyto dávky zatížit zdaněním (Pierson 2007: 217). Státy jako Austrálie, Chile, Německo, Polsko, Singapur, Švédsko nebo Velká Británie se snaží vést své občany k tomu, aby více šetřili na důchodový věk během svého produktivního období života. Rozpočtovou zátěž, kterou přináší stárnutí světové populace, může pozitivně ovlivnit i rozšíření imigrace a růst produktivity a pracovní síly pomocí zaměstnávání na částečný úvazek a pracovní činnosti občanů důchodového věku (Jackson 2002: 488).

6.3 Výzva nových sociálních rizik

Výzvy pro sociální stát plynou i ze změn v genderových rolích a v rodině. Sociální péče byla založena na principu, že stát poskytuje ochranu jednotlivcům, kteří nedisponují příjmy z pracovního trhu z důvodu nemoci, stáří nebo nezaměstnanosti. Péče o nesamostatné osoby, děti a osoby pokročilejšího věku, zajišťovaly bezplatnou práci ženy v rodinách (Daguerre – Taylor-Gooby 2003: 626). Vývoj sociálního státu i vliv feministických hnutí v 60. a 70. letech vedly k tomu, že se čím dál více žen zapojovalo do trhu práce. To se týkalo i provdaných žen, které musely skloubit pracovní a rodinné povinnosti (Sundström 1999: 198).

V dnešní době se v západních demokraciích podílí na trhu práce asi dvě třetiny až tři čtvrtiny žen. Například v Itálii, řazené k rudimentárnímu sociálnímu státu, se však podílí na trhu práce asi jen 48 % žen (Bolzendahl – Brooks 2007: 1512).

Zapojování žen do pracovního trhu se projevilo i na podobě a funkcích rodiny, která se v posledních 30 letech 20. století měnila. V současné době se někdy hovoří o postmoderní rodině. Došlo k prudkému poklesu porodnosti, protože lidé později vstupují do manželství a později si pořizují děti. Zároveň narůstá množství párů bez dětí. Zvyšuje se také míra rozvodovosti a přibývají nesezdaná soužití a nemanželské děti (Furstenberg 2010: 68–69).

Tyto faktory se projevují i ve větší nestabilitě rodiny. Jednotlivec je tak předmětem větších a mnohdy neočekávaných sociálních rizik, která ho mohou postihnout v různých fázích jeho života. Rozvod může představovat významnou ztrátu příjmu, zvláště pro ženy. Pro osamělé rodiče je velmi obtížné sladit pracovní činnost a péči o děti. Obzvláště se to týká těch, kteří málo vydělávají a nemohou si tuto péči obstarat za úplatu. Vzrůstá také počet dětí, které se narodí neprovdaným matkám. Tyto skutečnosti jsou i příčinou chudoby rodin, které tvoří jeden rodič a děti (Pierson 2007: 224–225).

Existují možnosti, které zmírňovaly a zmírňují negativní změny v rodinných vztazích. Narůstající počet vzdělaných žen se projevuje v tom, že ženy mají zájem o pracovní činnost i po uzavření manželského svazku. Konzumní způsob života přímo vyžaduje účast žen na pracovním trhu. Rozšíření a zdokonalení antikoncepce umožňuje kontrolovat reprodukci společnosti. Stejně tak uznání významu domácích prací sociálními státy zvyšuje ochranu rodiny (Furstenberg 2010: 69). Pomocí může také rozšíření tržně poskytované péče o děti, které by přineslo její zkvalitnění a zlevnění, aby tato péče byla dostupná většímu počtu rodin. Přínosem může být i rozšíření zaměstnaneckých výhod, které by se

týkaly obzvláště málo placených zaměstnání. Vzdělávací programy v rámci zaměstnání rovněž zlepšují postavení jednotlivce na trhu práce.

Všechny výše zmíněné změny vedou k jednoznačnému závěru, že sociální stát je a bude v průběhu 21. století pod čím dál větším tlakem. Požadavky na sociální politiku se budou zvyšovat a stejně tak poroste její nákladnost. Jen stěží můžeme do budoucna hovořit o blahobytu a důstojných životních podmínkách pro všechny občany.

7 ZÁVĚR

Ve své bakalářské práci jsem se věnoval státu blahobytu a sociální politice. Tato problematika je natolik rozsáhlá, že nelze všechny její aspekty rozebrat v rozsahu bakalářské práce. Pokusil jsem se tak vystihnout to, co považuji za zásadní. Sociální politika ve vyspělých státech ovlivňuje životy všech občanů ať už ve větší nebo menší míře. Z teoretického pohledu nacházíme společné znaky sociální politiky mezi státy, ale reálné uplatňování se mnohdy značně liší a je velmi rozmanité. Každý stát blahobytu a jeho sociální politika nefunguje izolovaně bez okolních vlivů. Historický, kulturní, politický a ekonomický vývoj se odráží v konkrétní podobě sociální politiky daného státu. Každý stát blahobytu tak reaguje na potřeby svých obyvatel a na dění ve společnosti.

V úvodu práce jsem si stanovil tři výzkumné otázky, na které jsem hledal odpovědi. První otázka se týkala podstaty sociální politiky. Druhá otázka směřovala k vývoji státu blahobytu, respektive sociální politiky v Evropě po skončení 2. světové války. Třetí otázka byla nejzásadnější, protože byla zaměřena na výzvy státu blahobytu v 21. století.

Sociální politika představuje soubor opatření, která usilují o zlepšení základních životních podmínek občanů. Její uplatňování má zajišťovat sociální soulad ve společnosti, aby nedocházelo k zbytečnému napětí a nespokojenosti mezi občany. Sociální politika funguje v mezích hospodářských a politických možností státu. Poskytuje sociální ochranu občanům, kteří se dostanou do situací, kdy si nejsou schopni sami pomoci. Sociální politika usiluje o zajištění blahobytu všech občanů státu, a tak se zejména zaměřuje na zabezpečení důstojných životních podmínek a vytvoření rovných příležitostí pro všechny občany státu. Cíle sociální politiky nesledují pouze současný stav, ale musí odhadnout i směr budoucího vývoje.

V období experimentálních počátků sociální politiky z 80. let 19. století až 20. let 20. století se evropské i mimoevropské státy zaměřovaly

na základní pojišťovací plány. Následně vypukla Velká hospodářská krize. Ta ovlivnila období konsolidace sociální politiky z 30. let až konce 2. světové války, kdy si státy uvědomily, že se musí více zapojovat do dění ve společnosti, a tak narůstá role státu v sociální politice. Po 2. světové válce již hovoříme o státu blahobytu či sociálním státu. 50. a 60. léta byla zlatým věkem sociálního státu. Ekonomiky vyspělých států dosahovaly nebývalého růstu. Zvyšovala se životní úroveň občanů a byla nízká nezaměstnanost. V 70. letech však došlo v návaznosti na ropné šoky ke krizi sociálního státu. Státy vyspělého Západu již nedosahovaly ekonomického růstu. Zvyšovala se inflace a nezaměstnanost. Ve společnosti se kritizovala existence silného sociálního státu, který není schopný reagovat na změny ve společnosti. V 80. letech se zvažovala rekonstrukce podoby i činností sociálního státu. Redukovaly se sociální programy a státní výdaje. V 90. letech se přijímaly privatizační politiky, čímž se zmenšila role státu v sociální politice. Vznikla nová institucionální síť, kterou známe jako welfare mix či smíšenou ekonomii blahobytu. Na vývoji sociálního státu je patrné, že nejvýrazněji byl v průběhu času ovlivňován stavem ekonomiky.

Výzvy pro sociální politiku v 21. století zahrnují skutečnosti, které se projevovaly již v 20. století a relativně nové skutečnosti. Globalizace nastolila novou mezinárodní dělbu práce a změny v obchodování. Rovněž se hovoří o ztrátě vládnoucí kapacity států, čím více se svět propojuje. Došlo k světové ekonomické krizi, která se do budoucna může opakovat. Stárnutí populace se ve 21. století stává již opravdu vážným problémem, protože předpokládaný vývoj přinese značné finanční zatížení sociálních států. Změny v genderových rolích a v podobě rodiny se promítly do nových výzev pro sociální stát, kdy obecně jedinci hrozí sociální rizika častěji a mnohdy nečekaně v průběhu jeho života. Sociální státy musí na tyto trendy reagovat a snažit se předejít neúnosnému navýšení nákladů na sociální politiku.

Výčet výzev pro stát blahobytu v této práci není úplný. Dalo by se polemizovat i o dalších skutečnostech. Narůstající účast žen v pracovním trhu se dotýká i starších lidí. Systém zdravotní a ošetrovatelské péče je velmi nákladný. V minulosti se starší lidé mohli spolehnout v mnohem větší míře na to, že tato péče se jím dostane v rámci rodiny, což se s narůstající účastí žen v pracovním trhu mění. Stejně tak je současným problémem přechod od vzdělávání k pracovnímu procesu. Spousta zaměstnavatelů požaduje pracovní zkušenosti, které však nemají čerství absolventi kde získat, pokud je nikdo nezaměstná. To ve svém důsledku zvyšuje nezaměstnanost a náklady na sociální politiku. Další problém souvisí s nejistotou stálého zaměstnání. Pokud občan nemá řádně placené sociální pojištění v produktivním věku, tak v důchodovém věku může pobírat pouze nižší důchod nebo dokonce nepobírá žádný důchod. Dále mohou vzniknout problémy s privatizací v rámci sociální politiky. Soukromě poskytované sociální dávky mohou být neadekvátní, a tak stejně musí přispívat i stát. Zároveň je zde riziko, že soukromý poskytovatel selže na trhu a občané přijdou o sociální ochranu. Samozřejmě by se našly i další výzvy pro stát blahobytu, které však překračují limity této práce.

I v dnešní době je existence sociálního státu nutností. Těžko si lze představit, že by vyspělé společnosti fungovaly v rámci minimálního státu, který by neprováděl sociální zásahy. I tak jsou zde tendence, které usilují o snížení role státu v sociální politice. Usiluje se tak o to, aby sociální politika byla více záležitostí komunální samosprávy. Rovněž je důležité, aby do sociální politiky bylo nadále zahrnuto tržní prostředí, a tak nebyl stát jediným garantem sociální ochrany.

21. století je a bude plné výzev, na které by měl sociální stát patřičně reagovat. Z jeho vývoje v předchozím století však už víme, že tomu tak vždy nebylo. Osobně si myslím, že sociální státy nejsou připraveny na to, co je čeká. Všechno se bude odvíjet od ochoty politických reprezentací ke změnám, což může být ten největší problém.

Politické strany ze své podstaty usilují o moc. Každá zásadní změna v politice obecně i v sociální politice vede k protestům těch občanů, kterých se týká. To se může následně projevit na snížené voličské podpoře těch stran, které změnu prosadily. Obávám se tak, že sociální státy budou na výzvy 21. století reagovat postupnými nedostatečnými změnami, které v podstatě nic zásadního nevyřeší.

8 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

8.1 Seznam literatury

Barša, Pavel – Císař, Ondřej (2004). *Levice v postrevoluční době: občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Boučková, Pavla (2009). *Rovnost a sociální práva* (Praha: Auditorium).

Brdek, Miroslav – Jírová, Hana (1998). *Sociální politika v zemích EU a ČR* (Praha: Codex Bohemia).

Castle-Kanerova, Mita (1995). Sociální politika a sociální stát ve Velké Británii. In: Kotous, Jan ed., *Sociální politika v evropských zemích: sborník učebních textů* (Praha: Karolinum), s. 56–68.

Duková, Ivana (2013). Cíle, aktéři, principy, funkce, nástroje sociální politiky. In: Duková, Ivana ed., *Sociální politika* (Praha: GRADA), s. 49–64.

Esping-Andersena, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Princeton: Princeton University Press).

Fuchs, Kamil – Lisý, Ján (2006). *Dějiny ekonomických teorií pro právníky* (Brno: Masarykova univerzita).

Fuchs, Kamil – Tuleja, Pavel (2003). *Základy ekonomie* (Praha: Ekopress).

Giddens, Anthony (2004). *Třetí cesta a její kritici* (Praha: Mladá fronta).

Hobsbawm, Eric J. (1998). *Věk extrémů: krátké 20. století 1914-1991* (Praha: Argo).

Keller, Jan (2009). *Soumrak sociálního státu* (Praha: Sociologické nakladatelství).

Keynes, John M. (2011) *The General Theory of Employment Interest and Money* (Mansfield Centre: Martino Publishing).

Kliková, Christiana – Kotlán, Igor (2003). *Hospodářská politika* (Ostrava: Sokrates).

Konopásek, Zdeněk (1998). *Estetika sociálního státu: o krizi reprezentace (nejen) v sociálním zabezpečení* (Praha: G plus G).

Krebs, Vojtěch a kol. (2010). *Sociální politika* (Praha: Wolters Kluwer).

Mareš, Petr (1999). *Sociologie nerovnosti a chudoby* (Praha: Sociologické nakladatelství).

Mau, Steffen (2003). *The Moral Economy of Welfare States: Britain and Germany compared* (London: Routledge).

Munková, Gabriela a kol. (2005). *Sociální politika v evropských zemích* (Praha: Karolinum).

Musil, Libor ed. (1996). *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky* (Brno: Doplněk).

Pierson, Christopher (2007). *Beyond the welfare state?: the new political economy of welfare* (University Park: Pennsylvania State University Press).

Rogers, John (2002). The Swedish Welfare State: Yesterday, Today and Tomorrow. In: Jensen, Henrik ed., *The Welfare State: past, present, future* (Pisa: Edizioni Plus), s. 13–26.

Sojka, Milan (2010). *Dějiny ekonomických teorií* (Praha: Havlíček Brain Team).

Stellner, František (2006). Světová ekonomika v letech 1929-1939. In: Stellner, František a kol., *Hospodářské dějiny (16. - 20. století)* (Praha: Oeconomica), s. 71–79.

Šišková, Naděžda (2008). *Dimenze ochrany lidských práv v Evropské unii* (Praha: Linde).

Tomeš, Igor (2007). Sociální politika, sociální služby a sociální práce. In: Matoušek, Oldřich a kol., *Základy sociální práce* (Praha: Portál), s. 155–181.

Tomeš, Igor (2010). *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky* (Praha: Portál).

Tomeš, Igor (2011). *Obory sociální politiky* (Praha: Portál).

Večeřa, Miloš (1995). *Teorie sociálního státu* (Brno: Iuridica Brunensia).

Večeřa, Miloš (1996). *Sociální stát: východiska a přístupy* (Praha: Sociologické nakladatelství).

Vlček, Josef (2009). *Ekonomie a ekonomika* (Praha: Wolters Kluwer).

Volejníková, Jolana (2005). *Moderní kompendium ekonomických teorií: od antických zdrojů až po 3. tisíciletí* (Praha: Profess Consulting).

8.2 Seznam internetových zdrojů

Bobircă, Ana – Cristureanu, Cristiana – Miclăuș, Paul (2008). Reconfiguring competitiveness on the European e-tradable services market. *Annals of the University of Craiova* 2 (36), s. 739–749.

Bolzendahl, Catherine – Brooks, Clem (2007). Women's Political Representation and Welfare State Spending in 12 Capitalist Democracies. *Social Forces* 85 (4), s. 1509–1534.

Brettschneider, Antonio (2008). On the Way to Social Investment? The Normative Recalibration of the German Welfare State. *German Policy Studies* 4 (2), s. 19–66.

Daguerre, Anne – Taylor-Gooby, Peter (2003). Adaptation to Labour Market Change in France and the UK: Convergent or Parallel Tracks?. *Social Policy & Administration* 37 (6), s. 625–638.

Dahlström, Carl (2009). The Bureaucratic Politics of Welfare-State Crisis: Sweden in the 1990s. *Governance* 22 (2), s. 217–238.

Earles, Kimberly (2011). Swedish Family Policy – Continuity and Change in the Nordic Welfare State Model. *Social Policy & Administration* 45 (2), s. 180–193.

Etxezarreta, Enekoitz – Bakaikoa, Baleren (2012). Changes in the Welfare State and Their Impact on the Social Economy: Contributions to the Theoretical Debate from a Systemic and Comparative Approach. *Annals of Public and Cooperative Economics* 83 (3), s. 259–280.

Fröbel, Folker – Heinrichs, Jürgen – Kreye, Otto (1978). The World Market for Labor and the World Market for Industrial Sites. *Journal of Economic Issues* 12 (4), s. 843– 858.

Furstenberg, Frank F. (2010). On a New Schedule: Transitions to Adulthood and Family Change. *Future of Children* 20 (1), s. 67–87.

Giocoli, Nicola (2009). Competition versus Property Rights: American Antitrust Law, the Freiburg School, and the Early Years of European Competition Policy. *Journal of Competition Law and Economics* 5 (4), s. 747–786.

Cho, Seehwa (2010). Politics of Critical Pedagogy and New Social Movements. *Educational Philosophy and Theory* 42 (3), s. 310–325.

Jackson, Richard (2002). The Global Retirement Crisis. *Geneva Papers on Risk and Insurance* 27 (4), s. 486–511.

Korpi, Walter (2003). WELFARE-STATE REGRESS IN WESTERN EUROPE: Politics, Institutions, Globalization, and Europeanization. *Annual Review of Sociology* 29 (1), s. 589–609.

Lemieux, Pierre (2013). American and European welfare states: similar causes, similar effects. *Cato Journal* 33 (2), s. 227–232.

Lundberg, Urban – Åmark, Klas (2001). Social Rights and Social Security: The Swedish Welfare State, 1900–2000. *Scandinavian Journal of History* 26 (3), s. 157–176.

Marcussen, Henrik Secher (1982). Changes in the International Division of Labour: Theoretical Implications. *Acta Sociologica* 25, s. 67–78.

Mathias, Jörg (2003). Farewell, Welfare State – Hello, Welfare Regions? Chances and Constraints of Welfare Management in the German Federal System. *German Politics* 12 (3), s. 35–65.

Mittelman, James H. (1994). The globalisation challenge: surviving at the margine. *Third World Quarterly* 15 (3), s. 427–443.

Olofsson, Gunnar (1988). After the Working-class Movement? An Essay on What's 'New' and What's 'Social' in the New Social Movements. *Acta Sociologica* 31(1), s. 15–34.

Piereson, James (2012). John Maynard Keynes and the Modern Revolution in Political Economy. *Springer Science & Business Media*. 20. 3. 2012
 (http://download.springer.com/static/pdf/47/art%253A10.1007%252Fs12115-012-95401.pdf?auth66=1391932941_f6479fee4dcb2e4ebb579e9058085529&ext=.pdf, 6. 2. 2014), s. 263–273.

Pierson, Chris (2001). Globalisation and the End of Social Democracy. *Australian Journal of Politics and History* 47 (4), s. 459–474.

Robert-Nicoud, Frédéric (2006). Agglomeration and Trade with Input-Output Linkages and Capital Mobility. *Spatial Economic Analysis* 1 (1), s. 101–126.

Seeleib-Kaiser, Martin (2002). The Social Policies of the Red–Green Alliance in Germany. *Journal of Political Economy* 32 (2), s. 14–43.

Sundström, Eva (1999). Should mothers work? Age and attitudes in Germany, Italy and Sweden. *International Journal of Social Welfare* 8 (3), s. 193–205.

Takegawa, Shogo (2009). International Circumstances as Factors in Building a Welfare State: Welfare Regimes in Europe, Japan and Korea. *International Journal of Japanese Sociology* 18 (1), s. 79–96.

United Nations (2013). *World Population Prospects: the 2012 revision* (New York: Department of Economic and Social Affairs).

World Bank (1994). *Averting the Old Age Crisis: policies to protect the old and promote growth* (New York: Oxford University Press).

9 RESUMÉ

The theme of this bachelor's thesis is The welfare state and the challenges of the 21st century. This work deals with the social policy and includes theoretical and practical parts. The social policy is not described as a separate area but takes into account the social background and other factors.

The second chapter contains the definition of the welfare state and describes generally the social policy. There are discussed the concepts such as the principles, the scope, the objectives, the objects, the subjects, the functions and the tools of the social policy. There is also the part about the social rights.

The third chapter is dedicated to John Maynard Keynes. He was the British eminent economist who argued that the market economy can not function without state interference. His thoughts were important for the welfare state after the Second World War.

The fourth chapter concerns the development of the welfare state. The chapter contains the developmental periods and the main focus is on Western Europe and the Western world. There is also a comparison with the social policy in the Eastern bloc and a characterization of the third way by Anthony Giddens.

The fifth chapter includes the typology of the welfare states by Gøsta Esping-Andersen. He described the liberal welfare state, the corporatist or conservative welfare state and the social democratic welfare state. This typology has been supplemented by the rudimentary welfare state. The chapter describes also the social policy in Great Britain, Germany and Sweden.

The sixth chapter is the most important one because it deals with the challenges of the 21st century for the welfare state. There are some challenges that have emerged in the 20th century and new challenges.

The chapter describes the effects of globalization such as the loss of governing abilities and the impact of the economic crisis, the aging population, the changing views on the family and more. The possible solutions are attached to these challenges.

10 PŘÍLOHY

Příloha č. 1

Rok zavedení sociálního pojištění (členské státy OECD)

	Pracovní úraz	nemoc	penze	nezaměstnanost	rodinné přídavky
Belgie	1903	1894	1900	1920	1930
Nizozemsko	1901	1929	1913	1916	1940
Francie	1898	1898	1895	1905	1932
Itálie	1898	1886	1898	1919	1936
Německo	1871	1883	1889	1927	1954
Irsko	1897	1911	1908	1911	1944
Velká Británie	1897	1911	1908	1911	1945
Dánsko	1898	1892	1891	1907	1952
Norsko	1894	1909	1936	1906	1946
Švédsko	1901	1891	1913	1934	1947
Finsko	1895	1963	1937	1917	1948
Rakousko	1887	1888	1927	1920	1921
Švýcarsko	1881	1911	1946	1924	1952
Austrálie	1902	1945	1909	1945	1941
Nový Zéland	1900	1938	1898	1938	1926
Kanada	1930	1971	1927	1940	1944
USA	1930	–	1935	1935	–

Zdroj: Pierson 2007: 110